TEXT PROBLEM WITHIN THE BOOK ONLY

पद्यपुष्पाञ्जलिः

Padya Pushpanjali

BY
V. SUBRAHMANYA IYER B.A., L.T.
PRINCIPAL
Rameswaram Devasthanam
Sanskrit College
MADURAI.

॥ श्रीः ॥

॥ पद्यपुष्पाञ्जलिः ॥

एट्टयपुरवास्तव्य वल्लीपरिणयचंप्वादि -
कर्तृ कविकेसरिस्वामिदीक्षित भ्रातृ -
वेंकटाचलयज्वतनूजेन
विद्यारत्न साहितीवल्लभ साहित्यालंकार
विरुद् भाजा मधुरानगरी विद्योतमान
श्रीरामेश्वरदेवस्थानपाठशालाध्यक्षेण

सुब्रह्मण्यार्येण

विरचितः ॥

पुराणमित्येव न साधु सर्वं
न चापि काव्यं नवमित्यवद्यं।
सन्त परिक्ष्यान्यतरद् भजन्ते
मूढ परप्रत्ययनेयबुद्धिः॥ --कालिदास

॥ विषयानुक्रमः ॥

FOREWORD

This work deserves to be introduced to the public by more competent men than myself. But Principal Subrahmanya Sastry's friendship for me has overborne his sense of values and propriety.

Possessing talents of a high order in Sanskrit grammar and Shastras, he has proved by this work that he can also take rank among Sanskrit poets He has covered within a short space an interesting variety of subjects and has brought his poetic skill to bear on them with consummate art. The subjects dealt with are largely those which will appeal to the modern mind. We have 'संसारस्तव' or the song of-life, the refrain being "धर्म्याणि कर्माणि सदाकुरुत्वं", which means 'be always doing righteous acts.' That there can be no exclusiveness or isolation in the modern world, but that societies and individuals are interdependent on each other, is the theme of a set of verses entitled "पारस्पर्यम्" Reflections on the dignity of labour and the inter-relation of nature and art furnish proof of a penetratively observant mind. The grip which the Rajoguna has over life is emphasized and expatiated upon in ten striking verses under the heading रजोविलास. In कविताप्रासाद (Palace of poetry) the author has displayed a rather original poetic conceit, envisaging poetry as a

nd palace, the foundations of which were laid by lmiki and Vyasa, and an imposing edifice, consisting beautiful halls and rooms and collonades, was built skilled architects like Kalidasa, Bhasa, Aswaghosha l Bhavabhuti. The pre-potent but subtle influence elded by woman over man is described in 5 slokas ler the caption स्त्री. The greatness of Bhishma, Kaurava warrior, who was the very embodiment Hindu Dharma and culture comes in for just praise. this poem one would have expected a reference, ugh very brief at least, to the encounter, wordy as l as physical, between Bhishma and Parasurama rated in the Udyoga-parva of the Maha-bharata. अद्भुत भारतम्, the author thinks more of the India he past than of the present. Glory and renown many fields of knowledge and achievement were ia's characteristics in ancient days. But today, re can be little doubt that she is shorn of all such tments and presents a picture of economic distress, itical troubles and intellectual barrenness or sterility. e story is neatly told of Moti, the Rajput nurse, o sacrificed her own child for preserving the prince al and later on, put an end to her own life so that she y keep company with the little one, whom she patched to the other world in circumstances of ving tragedy. King Canute's superlative haughti-

ness and humiliation, the anecdote of Solomon and the bees, lessons from the life of the Lord of Burleigh, the mastery of instinct over self-control, are dealt with tersely in easy verse.

The learned author wants his effort to be judged by its intrinsic merits and that it should not be relegated to the back-ground as there is nothing new in it, which has not already been said before. In this connection he quotes the famous verse of Kalidasa पुराणमित्येव न साधु सर्वं न चापि काव्यं नवमित्यवद्यं । सन्तः परीक्ष्यान्यतरद्भजन्ते मूढः परप्रत्ययनेयबुद्धिः ॥

This is a legitimate claim for him to make. There can be nothing but praise for this attractive collection of verses. The style employed is simple, and there is lilt and flow of language; the metres employed are appropriate, and the ideas of the author are fertile. Mostly he is on *terra firma* and does not allow his poetic imagination to run riot. Poetry of this kind is welcome and is bound to be widely appreciated. Lovers of Sanskrit owe a deep debt of gratitude to the distinguished author for this laudable enterprise.

New Delhi
11—1—1951.

N. CHANDRASEKHARA AIYAR

An appreciative evaluation by

Dewan Bahadur Sri K. S. RAMASWAMI SASTRIGAL

Retired District Judge, Madras.

I have perused with much pleasure and profit the book of Sanskrit poems entitled PADYA-PUSHPANJALI by Mr. V. Subrahmanya Iyer, Principal, Rameswaram Devasthanam Patasala, Madurai. That such a work should appear in 1950 is itself proof of what Pandit Jawaharlal Nehru describes as the "VITALITY AND PERSISTENCE OF SANSKRIT" in his immortal work entitled "The Discovery of India." I am penning this appreciative evaluation of these excellent and original poems on 26th January, 1950, which is the day of the inauguration of the Indian Republic - a fact which is symbolical of the new spirit pervading these poems as the Republic is symbolic of the new spirit pervading the life of India.

For centuries past, Sanskrit poetry has been merely the pouring of mental molten metal into old moulds. Traditional themes and conventional sentiments ruled the minds from generation to generation. The author of this work has broken new ground and expresses the variegated panorama of modern Indian life with a refreshing modernity of outlook without in any way sacrificing Indian idealism or deflating the ethical and spiritual values of Indian thought and life.

I may refer first to his translations of some beautiful modern English poems and some original poems on western themes of high emotional sweetness The poems GODIVA and BURLEIGH-PRABHUH are not merely translations of two of Tennyson's splendid poems but are original poems bringing out well the inner spirit of the themes The poem TANTU VAYA SILASA brings out the chastening beauty of the transformation of Silas Marner's soul by Eppie who was God's gift to a man who had lost his entire store of wealth The poem PRAVARANA BHASHITAM takes a Japanese fairy tale and distils its emotional essence in simple and lovely verses throbbing with feeling The poem UPAHARA is another fine poem breathing the sublime spirit of sacrifice. The poem on BISHOP HATTO is another fine gem combining humour and sentiment. There are splendid poems full of lofty emotion on Indian themes like DHATRI MOTI (NURSE MOTI), MANIKYA HARA etc.

Another novel and charming feature is that even the poems on old themes and religious subjects have a newness and directness and modernity of sentiment and presentation. The poem KANAKA PATTIKA shows the glory of compassion. The poem SAKUNTALA'S SOLILOQUY presents an old theme from a subjective angle of vision and with a new intensity of emotion. BHISHMA MAHATYAGA presents another old theme from a psychological point of view. RISHI SAMSMARANAM expresses our debt to sages in a new manner. ADBHUTABHARATAM, VAGVAIBHAVAM, SATI, ASHTAMURTISWAROOPAM, TAPASSILATA, KAVITA-PRASADA etc., are other poems full of new and fine moods on old themes.

In my opinion, the poems in which we see combined originality and modernity and beauty are those in which modern responses to life in India are sought to be picturesquely yet truly expressed. The poem SAMSARASTAVA (Song of Life) expresses the new mood of joyous acceptance of life The poem PARASPARYAM (interdependence), expresses the need of reciprocal service. SRAMAPRASAMSA is a poem on work and labour. 'STRI' is a poem on feminine beauty and grace. VIRAVOPADRAVAH denounces the modern noise-nuisance. AVASKARAHARANAM exalts the bhangi SISUSWARGA describes the glory of childhood which Tagore describes as the Crescent Moon.

Thus these poems are altogether in a new vein and are graceful, charming and are replete with fine thoughts expressed in diverse metres suited to the thoughts. I wish the work wide and ever increasing public appreciation.

Madras,
26th January, 1950.

K. S RAMASWAMI SASTRI.

A LETTER OF FELICITATIONS

C. KUNHAN RAJA.

University of Madra
Triplicane, (Madras
7th March, 1950.

Dear Mr. Subrahmanya Ayyar,

I had occasion to read your poetic compositions in th "Samskritam" very often I was very happy to have th opportunity of reading some of your recent compositions i manuscript form, which you gave me. I read through then very carefully.

Many people have said that Sanskrit just contain some good poetry and that it can be used by Pandits fo discussing certain worn out theories on philosophical subjects But I have always held the view that Sanskrit is still growin and is full of virility. You have shown that what I have sai is correct, through your compositions.

You command Sanskrit as a living language. Th wide field you cover and the variety of subjects you handle show that Sanskrit can serve for all sorts of purposes even i modern times and many of your themes are of living interest

The simplicity of your language and the lucidity o your expression show clearly that Sanskrit is a living languag and that there is no touch of artificiality in it. Your versifi cation is extremely natural.

You also show a rare command of metres and Sanskrit ontains a very large number of metres, unparalleled in any other language.

If your compositions can be published, they will be a eal contribution to Sanskrit and also to the literary output n the country Kindly accept my very hearty felicitations n your poems I must also thank you for proving my view bout Sanskrit being a living language, through the way in which you handle the language

Yours sincerely,

C. KUNHAN RAJA.

AUTHOR'S PREFACE.

The good reception that these short poems had when they were read out to some of my friends here and elsewhere gave me the courage to present them to the general reader in the form of a book. Several of these were published in the years 1949 and 1950 in the "Samskritam" the Sanskrit weekly of Ayodhya to the editor of which I take this opportunity to express my thanks.

The collection consists of two parts. The first part contains pieces of a reflective nature and the second part narrations. The poems have been arranged in the chronological order of their composition. The pieces in the second part were written earlier than those in the first.

My most sincere thanks are due to the Hon'ble Justice Shri N. Chandrasekhara Iyer for having interested himself in writing a foreword to this book. I am deeply indebted to Dewan Bahadur Shri K. S. Ramaswami Sastrigal for his appreciative evaluation and to Dr. C. Kunhan Raja, M. A., Ph. D., for his letter of felicitations.

Due to the time spirit I have had to append an English translation of Part I for the benefit of those who are not as conversant with the glories of Daivi Vak as they should be. I hope the cognoscenti will excuse me for it.

I cannot adequately express my deep sense of gratefulness to Shris R. Ramjeedoss Iyer, Zamindar of Kannivadi, N. M. R. Subbaraman M L.A , Madurai and A. Vaidyanatha Iyer, B. A., B. L., M. L. A., Advocate Madurai for their substantial financial help for the publication of this book

Lastly, my sincere thanks are expressed to the proprietors of Sri Ramakrishna Press, Madurai for their prompt and neat execution of the work

Madurai,
30—4—51

V. Subrahmanya Iyer

SOME ADVANCE OPINIONS.

The Hon'ble Shri K. M. Munshi, Minister for Food and Agriculture, Govt of India.

. . I find your Sanskrit poems interesting

Shri Govindlal H. Bhatt M.A., Professor of Sanskrit University of Baroda and Ag. Director, Oriental Institute, Baroda

. .. .The learned author has succeeded in proving beyond doubt the wonderful force of the Sanskrit language wherein all the topics under the Sun can be graphically described The variety of subjects including even some of the most important problems of the day, the mastery over language and the natural expression in suitable metres entitle the author to a high place in the galaxy of Sanskrit poets .....

Dr. A. Sharma, M.A., D. Phil. Professor & Head of the Department of Sanskrit, Osmania University, Hyderabad.

It was a pleasant surprise for me to go through your "Padyapushpanjali", which is a successful experiment in presenting modern, even foreign, thought and themes through the medium of Sanskrit. The contribution of modern India to Sanskrit poetry is not negligible, although unfortunately

not duly recognised. But few modern Sanskrit poets, if any, have dared to deviate from the beaten track of poetic tradition and ventured, as you have done, on an experiment of 'modernizing' Sanskrit Lyric—without disturbing Sanskrit idiom and expression.

It is no exaggeration to say that the pieces contianed in your 'Nosegay' are sure to prove a source of delight to every 'Sahridaya.' By the way, they also serve as a proof of the vitality and pliability of the Sanskrit language, which can be used as a vehicle of modern thought as well as of ancient lore . ...

The Hon'ble Justice Shri A. S. P. Ayyar, M. A, I.C S., F. R. S. L. Bar-at-Law, Judge, Madras High Court –

.... Long ago, in England, to an English audience of Latin, Greek and English scholars, I delivered a lecture on Sanskrit and said.— "Sanskrit is not dead -— can never die — though the old days are gone, and the old Kings are departed. It will continue to live so long as the Hindu race is alive, nay, indeed, so long as man cherishes lofty thoughts couched in sublime words. Man, the younger brother of the gods will certainly not abandon this language of the gods, though, now and then, when he reverts to his other capacity, of elder brother of the animals, he may fume or scoff at learning this difficult language and advocate the study of only the much easier modern languages. This is not peculiar to India; the same thing is found in western countries regarding

he study of Latin and Greek and in modern Turkey, regarding Arabic and Persian. But, when the animal needs are ver, and leisure comes, the human heart craves for something higher than a work-a-day language and scoffs at the very difficulty which it sought to avoid before This is only natural just as a hungry man hates the delay involved in washing his hands and waiting for the dishes to come, before beginning his repast, but the same man will not only wash his hands but also put on a special dress-suit and wait for guests when his work is over and he is entertaining. So, no one need despair about the future of Sanskrit. By its intrinsic greatness, Sanskrit is as free from the need for public popularity as an elephant in a procession is from the need for many people to follow it." Your book shows the correctness of my opinion, and I congratulate you on it and the variety of subjects, ancient and modern, including Scavenging! The verses run smoothly, and nobody will suspect that they are in a language 6000 years old. ....

Sri T. S. Balasubrahmanya Ayyar, M. A. L. T., Inspector of Oriental Schools, Madras State:

.. .... the compositions are very well written, the style fluent, diction good and ideas novel. I am sure you will apply yourself earnestly and, ere long, you will attempt to publish your writings so that sahridayas may read and enjoy them...........

Rao Sahib Sri N. Natesa Aiyer, B.A.,B.L., Supreme Court Advocate, Arupathi:

............the encomiums your works are receiving are in no way exaggerations. They possess in them a rare combination of all the qualities which carry appeal to the modern public who, as you know, have no leisure or patience for high sounding phrases, grandiloquent word-paintings, क्लिष्टकल्पनाs and strained अलंकारs. Fresh, striking ideas and concepts clothed in simple, mellifluous language free from pedantry and ambitious exhibition of scholarship in verse or prose are what are wanted now and your compositions are having them in abundance............

Shri K. Balasubramania Aiyar, B.A.,B L., Advocate "Ashrama" Luz. Mylapore.

Principal Subrahmanya Aiyar has kindly requested me to give my impressions after perusing his book of Sanskrit poems entitled " Padya Pushpanjali ".

Mr. Subrahmanya Aiyar commands a simple, lucid and charming poetic style He possesses all the qualifications that are necessary for being a reputed author of Sanskrit Kavyas. He has dealt with a variety of subjects forming the theme of his poems and exhibits originality and versatility. The fact that he has been able to secure appreciations from scholars like the Hon'ble Mr. Justice N Chandrasekhara Aiyar, Sri K. S. Ramaswami Sastry and Dr. Kunhan Raja is clear proof to the reader of the true merit of his poetry and of his Sanskrit scholarship. I have great pleasure in commending this book to the Sanskrit loving world.

श्रीः

॥ पद्यपुष्पाञ्जलिः ॥

वन्दे गजास्यं सकलैर्निषेव्यं विघ्नौघहन्तार मुमाकुमारं ।
पूर्णं पुराणं गणनाथमीशं कविं प्रसन्नं निखिलार्थसिद्ध्यै ॥

स्मरामि पितरं नित्यं कविं कर्मपरायणम् ।
पितृव्यंच जगत्ख्यातं कविकेसरिणं गुरून् ॥

॥ पूर्व भागः ॥

1 ॥ संसारस्तवः ॥

मा ब्रूहि संसारमसारमेतं विषादगर्भैर्वचनै कदापि ।
सत्योऽस्ति न स्वप्नमयः प्रपञ्चो धर्म्याणि कर्माणि सदा कुरु त्वम् ॥ १

भूतं लयं गच्छति नित्यताब्धौ गूढं तमिस्रेच भविष्यदेव ।
दृश्यंच जीवद्भुवि वर्तमानं धर्म्याणि कर्माणि सदा कुरु त्वम् ॥ २

देहो न बन्धाय तु कामनैव तां छिन्धि सद्योभवतीहमोक्षः ।
अस्यानुवृत्तिश्च शरीरपाते धर्म्याणि कर्माणि सदा कुरु त्वम् ॥ ३

निवर्तते नैव गतक्षणो नु कालस्य वेगः खलु तादृशोऽस्ति ।
संशय्यते यद्भवतोऽपिसत्ता धर्म्याणि कर्माणि सदा कुरु त्वम् ॥ ४

नैकान्ततो जन्म सुखं न दुःखं सुखं कुरु त्वं समतावलम्बात् ।
त्यजाथवोभे स्थिरधीर्भवन्वै धर्म्याणि कर्माणि सदा कुरु त्वम् ॥ ५

मुक्त्वा स्वकीयत्वमतिं क्रियासु चेष्टस्व बुद्ध्या जगतः क्रियेति ।
अवाप्यते चाभ्यसनादियंधी धर्म्याणि कर्माणि सदा कुरु त्वम् ॥ ६

अण्वस्त्रपातेऽप्यचलो भवेस्त्वं बुद्धिस्त्वदीया यदि निश्चितैवं ।
तर्केषु तुष्टिंकुरु माऽस्थिरेषु धर्म्याणि कर्माणि सदा कुरु त्वम् ॥ ७

अव्यक्त आदिर्हि तथैव चान्तो व्यक्तस्तु मध्यो भवतीह भाग्यात् ।
असत्यबुद्धिं प्रविहाय तस्मिन् धर्म्याणि कर्माणि सदा कुरु त्वम् ॥ ८

---

2 ॥ ऋषिसंस्मरणम् ॥

वचनमकृतकं तत्प्रसृतं यन्मुखेभ्यो
जगदखिलमपश्यन्ध्यानयोगेन येच ।
हुतभुजि सकला वै देवता यैरिहेष्टा
भवतु नतिरियं तत्प्राक्तनेभ्यो मुनिभ्यः ॥ १

असुरपणिमुखानामाकृतीः प्राप्यच प्रा-
गधिधरणि चरन्तीः पापशक्तीस्तपोभिः ।
नरकुलसुखहन्त्रीः लोपयामासुरग्रै-
र्महितशमगुणा ये ज्योतिषा दीप्तवह्नेः ॥ २

विपुलतरमभूद्यन्मानसं विश्वतोऽपि
प्रतनुतरमणिष्ठादप्यणोः प्रोल्ललास ।
विदितविषयजाला आपरादावरं ये
दिदिशुरवनिभूत्यै ज्ञानशाखास्समस्ताः ॥ ३

जटिलगहनचेतस्तत्वमालोड्य सम्यङ्-
मनुजसमुदयस्य श्रेयसे सस्मरुर्ये ।
च्चिरतरचरितं, सद्धर्मसेतून्बबन्धु-
स्समलभत च धर्मः शाश्वतीं यैः प्रतिष्ठाम् ॥ ४

वयमिह सुचिरस्थं धर्ममेषां प्रवृत्ता
विपरिणमयितुं चामूलतो दृष्टवीर्यं ।
विनयमुपगतास्तान्संस्मरन्तो महर्षीन्-
प्रशममनुविशाम प्रश्रमादीदृशादद्राक् ॥ ५

---

3. ॥ कविताप्रासादः ॥

आविर्भवत्यखिलभांस्यवधीरयन्य-
 श्शब्दाह्वयेन महसा रचित पुराणः ।
प्रासाद एष महतां निवहेन, तुङ्गो
 व्यूढाकृतिस्सुस्थिरतर प्रियभारते नः ॥ १

ज्योतिर्मयात्किरणजालमतः प्रसर्प-
 न्नूनं प्रकाशयति ते जगदन्यथान्धं ।
वागस्य कर्तृरहिता विलसत्यदृष्टं
 मूलं दृढं रसनिधिः कुतुकान्वितानाम् ॥ २

रामायणं प्रथमकाव्य ममर्त्यतेजो
 वाल्मीकिना कविकुलस्य पितामहेन ।
आविष्कृतं, विरचितो जगतीप्रदीप्तो
 व्यासेन भारतमयश्च विभाहिमाद्रिः ॥ ३

एतद्द्वयं मुनिकृतं भवति प्रतिष्ठा
 हर्म्यस्य निश्चलतरा रुचिरा विशाला ।
छायां ययोः कवय आश्रितवन्त एते
 रम्याणि चारुतरकाव्यगृहाणि चक्रुः ॥ ४

आश्चर्यवद्भवनमत्र बृहत्कथाख्यं
क्रीडागृहं शिशुकवेश्च, तथापुराणं ।
बद्धा परैर्हि निपुणैरियमाद्यभूमिः,
प्राज्ञोषिता विषय भावजिघृक्षयाया ॥ ५

निर्माणकर्मणि ततो विधयः प्रविष्टा-
स्स्वाभाविकत्वविरहस्तनुराविरासीत् ।
भूषानिवेशनमभून्न पुनः प्रभूतं
विस्मापकानि रचनानि तदोदितानि ॥ ६

सौवर्ण एष विपुलः किल हर्म्य भाग-
स्तत्र प्रधानरचकः कविकालिदासः ।
शाकुन्तलं सहृदयास्सकलेऽपि लोके
मेघं च ते न निरगुर्विविशुस्सकृद्ये ॥ ७

भासाश्वघोष भवभूतिमुखाः कवीन्द्रा-
स्सृष्ट्वाद्भुतानि रसपुञ्जनिकेतनानि ।
रङ्गोज्ज्वलानि विदधुर्नवभूमिकां तां
बाणादयोऽत्र कृतभूरिपरिश्रमाश्च ॥ ८

सारल्यहानिरधिका, कृतकत्वभूमा,
शब्दाढ्यतातिनिविडा, ऽर्थदरिद्रताच ।
भूयस्समासघटना, ऽभरणातिसक्तिः
पश्चात्कृतौ ददृशिरे, विहनः प्रकाशः ॥ ९

गेहानि तानि विजनान्यविकस्वराणि
प्रायो जना विजहतीति किमत्र चित्रं ।
भूयोऽप्यदांभिकपथेन पुराहृतेन
पुष्टं प्रभाभरयुतं क्रियतां सुहर्म्यम् ॥ १०

---

4. ॥ पारस्पर्यम् ॥

पारस्पर्यं प्रभवति महान्धर्म एको जगत्यां
यद्व्यापारे प्रचलति सुखं लोकवृत्तान्तजातं ।
सूर्यस्सूर्यं ग्रहसमुदयं नित्यमाकर्षतीत्थं
ते चान्योन्यं, सहकृतिबलादम्बरे सुस्थिताश्च ॥ १

सूक्ष्मालोके क्वचिदपि दृशोर्मार्गमायाति किञ्चि-
न्नैवद्रव्यं विरहितपराधीनतं विद्यते यत् ।
आरभ्याणोस्सरसिजभवाण्डावसानं च याव-
द्धर्मस्यास्याधिकरणवशो वर्तते सर्वलोकः ॥ २

विस्पष्टं वै नरदिविषदां यज्ञसस्यप्रदानं,
बद्धावम्भोनिधिजलमुचौ सेव्यसत्सेवकौ च ।
भार्या भर्त्रो नृपजनतयोर्बन्ध एष प्रसिद्धो
लोके चेत्थं प्रकृतिनियता बन्धुता नित्यसिद्धा ॥ ३

सर्वे यूयं सकलकरणैः कर्म नित्यं कुरुध्वे
जानीध्वेवा न फलमखिलैः प्राप्यते तस्यवेति ।
प्रायो याति श्रमिकरकृतं वस्तु भोगाय नास्य
व्रीहिं वासो न खलु लभते कर्षको वायको वा ॥ ८

इत्यंशानां जगति चलनं दृष्टमेकार्थसिद्ध्यै
चिन्त्यं त्वेतद्यदखिलगता स्वार्थता कापिजन्तून् ।
निर्बध्येमान्सुबहुलतया कारयत्युग्रपापं
व्यक्तिर्जातिर्जनजनपदा द्वेषदष्टामिथश्च ॥ ९

---

5 ॥ प्रकृतिः कला च ॥

कान्तं यत्स्याज्जगति महितं चित्तसंरंजकं तत्
लक्ष्मीसंज्ञं ललितमधुरं चैककामर्धं यदीयं ।
भीमं रूक्षं हननकरणं चण्डचण्डात्मकं यद्
दुर्गारूपं भवति भुवने तद्यदीयार्धमन्यत् ॥ १

रूपं यस्याः किल भगवताऽथार्धनारीश्वरेण
स्वक्षि भ्रूसुस्मितघनकुचाद्यञ्चितं चातिरम्यं ।
पैनाकेष्वासफणिनिटिलाक्ष्यादि भीमं गृहीतं
सास्मन्माता प्रकृतिरुभयाकारभृद्धोभवीति ॥

देव्यास्तस्या शिशुरिह नरोऽतृप्तितस्तत्सुसृष्टौ
ज्ञानोद्गत्याऽजनयत कला, आह्लादाणशास्त्रं ।
शान्ता घोरा अनिखिलपदार्था भृश निर्मितावै
नारस्सर्गो भुविविजयतेऽयं कलादेवताख्यः ॥ ३

इत्थं धन्यं नरकुलमहो यस्य भोगाय सन्ति
ज्योत्स्ना नद्यः पिकरुतसुमादीनि च प्राकृतानि ।
गेहारामादि चतुरकलाकल्पितं विद्यते यत्
काव्यं गीतं च ललितकलासंप्रदिष्टं यदन्यत् ॥ ४

भोगे यादृश्यधिकविधना तादृगी नाशने स्या-
द्विद्युद्धात्याक्रमिवनमृगं भीषणोऽस्त्येव लोकः ।
यन्त्रास्त्रैस्नोऽसुहरणचणं भीकरोऽत्यन्तमद्य
प्रज्ञोन्मेषो न निधनकृते किन्तु भद्राय भूयात् ॥ ५

---

6 ॥ शकुन्तलास्वगतम् ॥

मारीचमा श्रममिमं मम चागताया
धारित्रतापसकुलैरभिकाङ्क्ष्यमाणं ।
वर्षाणि पञ्च समतीयुरशोभनाया
दीर्घाणि खेदबहुलानि कथंचिदेव ॥ १

किं जातमद्य यदनेन समुत्सुकाऽहं
किं वा भविष्यति सुखं मम दुःख भाजः ।
किं सङ्गमादिह परं नृपते स्सुखं मे
किं वा घटेत स ममात्र नृदुष्प्रवेशे ॥ २

पुङ्खानुपुङ्खविधया स्मृतयो गताना
मद्योन्मिषन्ति सुखदुःखविमिश्रिता याः ।
ताताश्रमे मृगकुलैस्सह वर्धिताऽहं
वृक्षान्लताश्च सलिलैरथ सेचयन्ती ॥ ३

दृष्टा नृपेण तमहं च निरीक्षमाणा
राग परस्परगतोऽजनि सद्य एव ।
अन्वागता मधुमया दिवसाः कथं ये
नीताश्च तेन सह विस्मरणं नु तेषाम् ॥ ४

संप्रेषिता तदनु भर्तृगृहं ससत्त्वा
तातं सखीयुगलमेणशिशुं लतां च।
सास्रा विहाय, मनसा बहु चिन्तयन्ती
गत्वा क्रमेण पुरुराजसभां प्रविष्टा॥ ५

तत्राशनेर्निपतनं, कृपया जनन्या
अत्रागमश्च, नृपते र्मम शोकहारी।
स्नेहस्य बन्ध उदभूज्जगतश्च भर्ता,
तप्ये ततोऽतनुतपांसि पतिं स्मरन्ती॥ ६

गाधेस्सुतो जनयिता परिवृत्तवर्णो,
मातातिमानुषकुला, परिपालको मे।
तातो महान्कुलपति, र्वसनं च शिक्षा
मुष्याश्रमे, पतिरहो भुवनप्रकृष्टः॥ ७

किन्त्वेष भर्तृविरह स्सुतरामसह्यो
नाहामियं निरवधिश्च विभाति यो मे।
कामं निपीडयति, किं बत कारणं स्या-
द्राजा न धर्मपरमो यदवस्थिति र्मे॥ ८

हृद्धारिणी निगदिता किल मानुमत्या
वीक्ष्याङ्गुलीयकमसावधिगत्य तथ्यं।
ताम्यत्यहो मम कृतेऽनुशयाभितप्तो
यस्यान्तरे मम च तिष्ठति लोक एकः॥ ९

सख्यौ च ते विदितशापकथे प्रिये मे
नैवापराधसहिते कथितं तु ताभ्यां।
आवश्यकत्वसमये प्रदिशाङ्गुलीयं
प्रीत्येति, भाग्यविरहात्पतितस्तु तीर्थे॥ १०

तातं वनौकसमथैधितवन्तमेव
स्नेहाद्ब्रवीमि किमहं प्रति कृत्यविज्ञं।
दुर्वाससा सुतपसा चरिते मदीये
मुख्यं हि कर्म कृतमस्य फलं त्वनल्पम्॥ ११

दण्डः कृपाविरहितः परिकल्पितो यद्-
भर्तुश्च विस्मरणमेष च विप्रयोगः।
मन्ये स दैवघटितः परिशुद्धिमार्गो
येनेह पावनतरा भवितास्मि नूनम्॥ १२

आतिथ्यकर्मणि नियोजितवान् पिता मां
विस्मृत्य तन्नृपतिमेव विचिन्तयन्ती।
नावेदिषं मुनिवरं समुपागतं तं
शापः फलं च विहिताकरणस्य युक्तम्॥ १३

कामान्धयाऽऽचरितमेतद धर्मजुष्टं
सामान्यया वनितयेव पशुत्वभाजा।
धर्मानियन्त्रित इहास्त्यशुभाय काम-
स्तस्माः कलङ्कनिचयास्तपसा मयाद्य॥ १४

त्यक्तं प्रियात्वमधुना गृहिणीत्वमात्तं,
संयोगमत्र सुखि मे हृदयं ब्रवीति ।
जाने कथं स इति नैव, विधिर्बलाढ्यश्च ॥
शक्रस्य साह्यमथ कर्तु मसावयासीत् । १५

द्वित्रेष्वहस्सु पुनरागमनं च सिध्येन्-
मार्गस्य मध्य इह दर्शनकाङ्क्षयासौ ।
तिष्ठेत्कदाचिदिति चा श्रृणवं मुनीनां
स्यादेवमेव, भवतात्र शुभसंगमो नः ॥ १६

---

7. ॥ अद्भुत भारतम् ॥

नद्योऽद्भुताश्शुभजला वनराजयोऽमी
तुङ्गा नगा जलनिधे रमणीयतीराः ।
पुष्पं फलं विहगजातमनन्तवर्णं
ज्योत्स्नाद्भुताऽमृतमयी मधुरर्तव श्च ॥ १

धर्मास्स्थिरा श्श्रुतय आदिविवर्जिता या
अत्यद्भुताः प्रगतय स्सकलेऽपि शास्त्रे ।
यज्ञस्तपोऽध्ययनरीतय ईडनीया-
स्सद्व्यवस्थितिरियं समता न यस्याः ॥ २

किन्त्वेतदद्भुततरं यदिहास्ति येना-
दानं जुगुप्सिततमं निखिलेऽपि लोके।
संलक्ष्यतेऽधिकगुणं महितं च विज्ञैः,
शक्तो जगत्त्रयजयेऽत्र परिग्रहाग्नी ॥ ३

धर्मः प्रतिग्रहणमीरित आप्तवाग्भिः
न व्यक्तिगो विधिरयं सकलोऽपि वर्गः।
विप्राख्य एष निशितेन हि तेन बद्धो,
रिक्तोऽप्यसावखिलपूर्णतया विभाति ॥ ४

वर्गो भवेद्यदि कदाचिदयं धनार्थी
विप्रत्वहानिरुदियात्सहसैव तस्य।
निस्स्वत्वशस्त्रनिहतारिकुलाश्च विप्राः
स्वां जीविकां परचितैः कलयन्ति तुष्टाः ॥ ५

दारिद्र्य धर्मपरिबद्धजनौघपूर्णो
लोके किमस्ति वरभारतवत्प्रदेशः।
किं वा विधानमिदमेव सुदेशमेतं
धातुं न पारयति मूर्धतले परेषाम् ॥ ६

अर्थावशाः क्षपित भोगतृषा जगत्या
क्षेमाय तेऽनवरतं व्ययितस्वकालाः।
रक्ष्याः कथंचिदपि ते धृतसत्वलक्ष्याः
रक्षन्ति संस्कृतिमिमां भुवनाद्भुतां ये ॥ ७

स्वातन्त्र्यलाभचरितं किल भारतीयं
भात्यद्भुतेष्वतितरां मकुटायमानं ।
त्यागाश्रयाज्जनतया परिवर्ज्य हिंसां
युद्धं प्रवर्तितमहो विजयो विचित्रः ॥ ८

---

4. ॥ भीष्म महात्यागः ॥

स्मृते भीष्मेऽधृष्ये स्मरणपथमारोहति बृहन् -
नगानां राजासावुदधिनिवह श्चातिगहनः ।
नयागारापातो भुवनगुरुगाम्भीर्य भरितः
पृथुः प्रांशुर्देवालयसुविलसद्गोपुरगणः ॥ १

महान्धर्मी वीरः प्रसर मम वाण्यस्य नुतये
विचित्रं यस्यासीज्जननमिह चिन्तानभिगतं ।
प्रतिज्ञावैचित्र्यं प्रथितमवनौ यस्य भुवि च
त्रिलोकीचित्रं तन्मृतिचरितमत्राथ कथय ॥ २

प्रयत्ने कंसारेः प्रशमनविधौ हन्तविफले
प्रवृत्तिस्संरब्धा समरहरणाय द्रुततरं ।
कुरूणामाध्यक्ष्ये कुलतिलकभीष्म श्च निहितो
वृतोऽहं हन्यां नावददिति वरान्पाण्डुतनयान् ॥ ३

युयुत्सूनां व्राता रणभुवि समेता उभयतस् -
समं प्रातर्नेतृ प्रवरकुरुवृद्धेन झटिति ।
तथैव व्यूढाश्च द्रुपदसुतवीराग्रमणिना,
निदेशं चाकाङ्क्षन्प्रहरणममी दातुमतुलम् ॥ ४

तदानुक्त्वा कंचित्सरभस मगाद्धर्मतनुजो
व्यजानाद्धर्मं यः कृतदृढमति भीष्मशिबिरं ।
निहन्तु क्षत्राणां जयविलसदानाकयशसो
वधोपायं धर्मिन्प्रवद तव नत्वेत्यकथयत् ॥ ५

अवोचद्भीष्मस्तं सदयहृदयो वत्स समये
पुनर्मामागच्छेति चलतु रणं तत्र जयवान् ।
सुतः पाण्डोरेवं च निगदितवाञ्छन्तनुभवस् -
समक्षं वीराणां प्रबलकुरुशल्यं किल वचः ॥ ६

जगत्यां चारित्रप्रथितपुरुषाः केऽपि विदिता -
श्चरित्रं कस्यापि श्रुत इह न सन्धि पुनरयं ।
वरं पृच्छत्येको जलमिव वधाख्यं लघुतया
ब्रवीत्योमित्यन्यस्सममति रहो केयमनयोः ॥ ७

जनिर्वा मृत्युर्वा जनयति न भेदं कृतधियां
सदा ये धर्म्यासु प्रसितमनसः कर्मततिषु ।
तथापीयं चित्रा व्यवहरणरीतिः खलु तयोः
परः पक्षः स्वो वेति परिगणना यन्न बुधयोः ॥ ८

भटानामाघट्ट स्तदनु चलितो वेगघटितः
प्रवृत्तं ब्रह्माण्डप्रकटमतिभीमं प्रमथनं ।
भरन् भीष्मश्शास्त्रं निचय इव संख्ये च तडितां
बभासे तेजस्वी प्रलयसमयं स्माकलयति ॥ ९

अहान्यष्टावेवं तुमुलतरमायोधनमभूत् -
क्रमाद्भागो भूयान्निधनमगमत्पाण्डवबले ।
अथान्येद्यु र्धर्म श्चकितचकितो भग्नहृदयो
ययौ सास्त्रस्तूर्णं गुणवशगगाङ्गेयमभिधम् ॥ १०

प्रणम्योवाचैवं "परनर! भवान्यावदजितं
बिभर्त्येतच्छस्त्रं मम किल न तावज्जयमति ।
समायाता विद्धिस्तव हननवेला कथय मा -
मुपायं सद्यस्त्वं समयहरणं मा कुरु विभो" ॥ ११

"अवादीस्त्वं सत्यं भरति मयि शस्त्रं गुणनिधे
प्रहर्तुं शक्तो मां न भवति पुमान्कोपि जगति" ।
निगद्यैवं भीष्मः क्षणमिव स चिन्तापरिगतो
"यदि स्यादन्तो मे निहतमिह दुर्योधनबलम् ॥ १२

कथं कुर्यामेतां विदितविषय पक्षविहतिं
परित्याज्यो लोके विरहितगुणस्त्वोऽपि पुरुषः ।
परो ग्राह्यश्शिष्टस्स यदि गुणवान्नजकुलजो
विशिष्याराध्य श्चेति किल विदुषां तिष्ठति मतम् ॥ १३

मयैतावन्तं वै समयमुषितं कौरवगृहे
ऋणं तद्व्यावृत्तं युधि विविधसेवावितरणात् ।
करिष्येऽहं साधो गुरुविपदि साहाय्यमधुना
मदन्तस्योपायं कथयितुमिदानीं व्यवसितः ॥ १४

विनिश्चित्यैवं द्राक्कुरुवृषभ ऊचे नृपसुतं
"चरित्रं मे पूर्वं विदितमखिलानां शुभमते ।
निजाभीष्टं साऽम्बा मयि गुरुमुखेनालभत न
प्रसाद्याऽलब्धाथ त्रिपुरहरमस्तोकतपसा ॥ १५

वरं मद्धातार्थे, तदनुच विवेशानलमियं
समुद्भूता भूयो द्रुपदतनुजा सा स्मृतियुता ।
ततस्स्थूणाकर्णात्समधिगतपुंस्त्वाऽद्य च पुमान्-
शिखण्डीत्यस्याख्या निगदितमिदं देवमुनिना ॥ १६

तदाकार्षं सद्यश्शपथममुमात्मान्तरिति च
स्त्रियं वा स्त्रीपूर्वं प्रति युधि न युध्येय रिपुहन् ।
शिखण्डी स्त्रीपूर्व स्तमिममधुना वीरविजयः
पुरोधायाजौ मां त्वरितमपशास्त्रं प्रहरतु" ॥ १७

महात्यागी धर्मव्रतपरिवृढो धर्मजलधि -
र्वहो धर्मग्रन्थैर्भवति किल भेत्ता स्थितमतिः ।
जनित्वा धर्मेणा नुपहत धृति र्जीवति तथा
मृतिं चानेनासावुपदिशति धर्मिव्रतमिदम् ॥ १८

———

९ ॥ वाग्वैभवम् ॥

अये वाक्चित्रा त्वं तव विभवलेशो मयि कृपा -
वशात्संक्रान्तस्तं मम मधुना त्वत्स्तुतिविधौ ।
नियुञ्जेऽहं सद्यस्तनु नमतनं येन महिमा
तुला नो यस्यास्ति प्रगुण इह वर्ण्येत निखिल ॥ १

पृथिव्यादीनां त्वं प्रभवसमयात्पूर्वम भवस् -
समाश्रित्यैव त्वां सकलमिह सृष्टं वहुवले ।
विना त्वां शब्द ! स्याज्जडमिव जगन्मूकवदपि
प्रपञ्चस्मोर्थानां तिमिर इव भेदेन रहितः ॥ २

असाधारण्येन प्रविलससि नरे गीर्वहुविधा
न जाने जन्तूनां वचनमितरेषां प्रति भुवि ।
उदक्काद्यैःकर्ैः प्रवलतर एवास्य विदित -
स्तथापीयं श्रीमन्ते खलु विजयते तस्य शिखरे ॥ ३

नरस्य व्यापारास्तव वशगता अत्र हि समे
समागाढुं वाक्त्वां यतत इह सर्वोऽपि सततं ।
परं कस्यापि त्वं न वशमयसि क्रीडनपरा
भजन्ती वैपुल्यं विपरिणतिमप्यूर्गिविलसिता ॥ ४

प्रयुञ्जानस्त्वां वाग्घृदयजनितान्भावनिचया -
न्नरो वारं वारं प्रभवति न सम्यक्कथयितुं ।
अयं हेतुर्लोके कलहनिवहानां जनगणे
न वक्तारोऽन्योन्यं हि मुहुरधिगन्तुं च विभवः ॥ ५

नराणामादर्शो दशरथसुतो राजतिलक -
स्त्रिकाले त्रैलोक्ये विदितचरितः पुण्यपुरुषः ।
प्रियं पथ्यं पूर्वं स्मिति मितियुतं सत्यमधुरं
नभाषे चावक्रं मृदु च वदतां य किल वरः ॥ ६

गुणालङ्काराणां कविगिरि निधाने ध्वनिरयं
प्रकामं चक्षाणोऽनभिहितमिहानन्दजनकः ।
परं त्वेतद्भक्रप्रवचनपटुत्वं भुवि न वा
भवेत्साकल्येन प्रगतिसरणावित्यविदितम् ॥ ७

अशाद्दृश्यं लोके लसति नरमध्ये गुणकृतं
मनुष्या ये केचिन्मनसि वचने चैकविषया ।
परे सन्त्येते ये वचसि हृदये भिन्नगतयो
यथा ख्यातुं भावा न्चरितुमपि युक्ता भवति वाक् ॥ ८

परिष्काराणां वाक्स्फुरसि दृढबीजं द्युतिकरी
विकासात् प्राप्ते ते जगदखिलमेकीकृतमिव ।
क्षणं ते साटोपाः परिजहिहि लीलाः शमयुता
प्रसन्ना सत्त्वाढ्या कुरु भुवनवासं सुखकरम् ॥ ९

10. ॥ श्रमप्रशंसा ॥

श्रमः कृत्स्नः पूज्यो भुवि हृदयपूर्णश्च हितकृत्
न नीचो नोच्चोऽस्ति श्रमिजनगणे सर्वविधया ।
श्वपाको राजा च स्थितिविरचने भेदरहितौ
रथे वा यन्त्रेवा न विसदृशभावोऽङ्गनिचये ॥ १

क्रियां कुर्वन्कर्मी निजनिखिलशक्त्यार्जवयुतो
रतिं पश्येत्तस्मिन्फलमनुपजेत स्वयमपि ।
अयं न्यायस्सत्यो हरिहरमुखानां दिविषदां
तथा नृणां चेयं श्रुतिनिगदिता कर्मसरणिः ॥ २

श्रियो वोढारस्तद्वहनपरिखिन्ना इव नरा·
प्रयासे शारीरे कथमपि न जातु प्रमुदिताः ।
धनप्राप्तं पूर्णं सुखमनुभवन्ति श्रमकृतां
प्रकोपायाजस्रं प्रकटितनिजोत्कर्षमतय ॥ ३

श्रमो वित्त प्रज्ञा त्रितयमिदमैश्वर्यजनकं
वितीर्णं विश्वेषां समुदिततया मङ्गलकृते ।
न कस्यापि स्वत्वं भवति सकलं न्यास इति च
प्रजायेतेयं धीर्यदि भुवि भवेत्स्वर्गविभव· ॥ ४

अहंताढ्या आढ्या श्चरणचलनं दारुदलनं
निकृष्टं मन्यन्ते च कृषिमवलिप्ता परभृताः ।
परेषां साहाय्यं श्वसितुमपि वांछन्ति कृपणाः
कथं स्वायत्तानां श्रमरतिरमीषां न विषयः ॥ ५

मतेस्संपत्तिर्वा भवतु धनसंपज्जनिमतां
श्रमं ते शारीरं फलदमिह कुर्युः प्रतिदिनं ।
यथा स्याल्लोकोऽयं श्रममय उदात्तो बहुफलो
यथा च न्यक्कारः श्रमिहृदयवर्ती बहिरियात् ॥ ६

विवेकस्या धीश्यं परिषदि न भाति प्रभवितुं
विनोदं कुर्वाणा विरतिसमये ये किल जनाः ।
नटा गातारोऽन्ये धनभरहराश्चैव बहुशः
श्रमी नो पर्याप्तं लभत इह भर्तुं गृहगतान् ॥ ७

स्थितः प्रच्छायेषु द्रविणमधिकं कोऽपि तनुते
प्रयस्यंस्तापे यः प्रतनु भजते वेतनमयं ।
वपुर्वीर्यान्नाम प्रबलतरमास्तां मतिबलं
तथाप्येषोऽधर्म्यो विजय इति भात्येव सुदृशाम् ॥ ८

॥ ॥ रजो विलासः ॥

अन्तर्बहिश्च परितो रजसावृतोऽहं
तस्मिन्निमग्नमनिशं नयनं मनश्च ।
ईषत्स्फुरद्रुचिरसत्त्वकरावलम्बा
दुन्मज्ज्य वच्मि कुतुकाल्लघु तद्विलासान् ॥ १

लोके प्रवृत्तिरखिला रजसो विकास-
स्तच्छासने सपदि नृत्यति सर्वजन्तुः ।
चैतन्यविस्फुरणमेतदधीनमेव
प्रख्यानदुर्लभनराद्भुतभूमकृत्तत् ॥ २

आक्रम्य सत्त्वमतिदीनमिहाग्रहेण
प्रायो रजो वितनुते स्वयमेव राज्यं ।
स्वप्राभवं प्रकटयत्यवनौ नरेऽस्मिन्-
रागं च मन्युमजितं जनयत्प्रकामम् ॥ ३

कामः करोति भुवनं कवलं किलैकं
व्यात्ताननो भ्रमति च ग्रसितुं ततोऽन्यत् ।
क्रोधो महान् परमकारुणिको न लोके
हातुं सहेत तृणमप्यपरस्य हस्ते ॥ ४

लीलाविभूतिरनयो र्भवति प्रपञ्चर -
संसारकर्मनिचयस्य च चोदकौ तौ ।
स्तैन्यं वधस्समर आक्रमणं च वैरं
दैन्यं छलं कपटता बहुधा चरन्ति ॥ ५

भग्नात्सितात्किमु रजः प्रसृतं सुसत्त्वान्
संप्राप्य वर्णनिकरं लसतीह रक्त ।
यत्रैष जृम्भति गुणो ऽखिलदम्भबीजं
क्रीडन्ति तत्र बलवद्भुवि वर्णभांसि ॥ ६

विज्ञा अमानुषकुले कथयन्ति वै स्त्री -
रागेष्वसवः प्रचुरवर्णयुताः पुमांसः ।
इत्येव किन्तु नियमोऽप्युभयो र्नृलोके
भूयो विवेकवति दृश्यत एव चित्रम् ॥ ७

शक्ते र्धनस्य समयस्य च भूरिभागो
व्यर्थीकृतो भवति संसदि वेषवृद्धौ ।
आवश्यकार्थकरणे विनियुज्यते चे -
दंशोऽस्य कश्चन सुखं भवितैव नूनम् ॥ ८

विद्याश्रमा यतिमठालय यज्ञशालाः
स्थानानि यत्र नियत भुवि सात्विकत्वं ।
तत्रापि ताण्डवमहो रजसो नितान्तं
तत्तादृगस्य जयत· खलु विक्रमौघः ॥ ९

किं नागतोस्त्यवसरोऽस्य निरोधनाय
संस्थापनाय महितस्य च सत्त्वभूम्नः ।
यावत्स्फुरन्ति भुवने स्थिरतां प्रपन्ना
शान्ति र्ध्रुवाऽकितवता शुभधीश्च तृप्तिः ॥ १०

---

12 ॥ सती ॥

लसन्त्याख्यानाभि प्रबलतर राजन्यचरिते
नृलोकेऽन्यत्रापि श्रुतबहुगुणा यत्र युवतिः ।
युवानं शत्रूणां कुलजमकरोत्स्वप्रियपतिं
ततश्चेयं स्नेहात् पितृपतिगतात् क्लेशमवहत् ॥ १

त्रिलोकेशः पूर्वं वटविटपिनो मूलतलभाङ् -
मुमुक्षूणां मौनात्परमकृपया मार्गमदिशत् ।
ततस्स्मायं देवः परिणयति दक्षस्य तनुजां
तया देव्या साकं च सुखमवसद्यश्चिरतरम् ॥ २

द्युलोके जात्वासीद्बलवदुपजापः प्रति शिवं
महेशत्वं तस्यापलपितममर्त्यैर्मदवशैः ।
प्रतीक्षां चक्रुर्येऽवसरमवमन्तं च कुधियो
विना हेतुं द्वेषो महति हि विनाशस्य समये ॥ ३

स दक्षो द्रष्ट्टणामधिपपदमास्थाय बहुशः
  पुरो नन्दीशस्या कुरुत शिवनिन्दां द्युसदसि ।
शशापायं द्राग्यः तनुत इह हित्वा शिवहवि -
  र्मखं शीर्येतास्याथ शिर इति च स्यादसुरभीः ॥ ४

प्रवृत्तिस्ताद्दक्षे भयशिथिलिता भूत्किल सवे
  स्वयं दक्षः कर्तुं तदनु चलितोऽहंयुहतकः ।
अशेषास्सम्भारास्स्वपदसदृशा स्संविरचिता
  निर्लिपाश्शालायां च समुदलसन्मोदभरिताः ॥ ५

अनाहूता पित्रा भुवनजननी विश्वविनुता
  सचिन्ताभूद्देवी व्यथितहृदया कर्मणि पितुः ।
अहो दर्पान्धत्वं प्रियदुहितरं मां न गणयन्
  पतिं मे भूतेशं स कथमवमन्तुं कृतमतिः ॥ ६

अकार्यस्याकारं परिणतिमयं चाविदितवान् -
  प्रमूढा धी श्चास्य प्रचुररजसा गाढतमसा ।
विपत्तिर्ब्रह्माण्डप्रलयजनिका निश्चयभवा
  [illegible]वर्तेताय किं, जनक तव सर्गो नु किमयम् ॥ ७

पितृ[illegible]वरयति च गन्तुं तव पुरो
  ममाद्या[illegible]ो याचे पतिमहमनुज्ञां प्रियकरं ।
विमृश[illegible] पृष्टस्तदनु शिवया शङ्करविभु -
  [illegible]वा[illegible] देवीं सुभृशमनुमेने कथमपि ॥ ८

प्रविष्टायां सत्यां पितृशुभचिकीर्षौ सवसभां
प्रवृत्तस्तां दृष्ट्वा हसितुमवलिप्तस्सुरगणः ।
उपेक्ष्यैतद्देवी पितरमुपसृत्यानतवती
परीतं विष्ण्वाद्यैस्त्रिणयनवधूटी स्फुटमदम् ॥ ९

विनीतिं मूर्तां तां निधनमधिगन्ता स जनकः
क्षणे तस्मिन्मग्नस्स्वमहिमनि दीक्षामुपगतः ।
अपीमां नाद्राक्षी च्चरणपतितां लोकजननीं
पदार्थ स्सत्त्वाढ्यो न हि पतति दृष्टौ मदजुषाम् ॥ १०

शुचा देवी नष्टं पितरमनिवर्त्यं च वचनैः
प्रबुद्ध्यैषा शालामतिझटिति मुक्त्वा परशिवं ।
प्रपद्य प्रोवाचेत्यव पितृमुखान् दण्डविधिना
पति प्रेयान् लोके सततमितरे यावदनघाः ॥ ११

---

13. ॥ प्रज्ञाविपरिणतिः ॥

पश्यन्त्येके प्रकृतिविकृतिं स्वात्मभासैव साक्षान् -
मेधावीर्याद्गहनतरमप्यर्थसार्थं विदन्ति ।
प्रीता माताऽथ च विवृणुते स्वीयरूपं समस्तं
भान्ति प्राज्ञा ऋषय इह ते तत्त्वविज्ञानदीप्ताः ॥ १

अन्ये सर्वे श्रवणपठनैर्ज्ञानवृद्धिं लभन्ते
शब्दान् ग्रन्थान् महितमहतामात्मसात्कुर्वते च ।
पत्रेष्वेते कृमय इव संख्यातिगाः पुस्तकानां
लग्ना वर्णान् सपदि शतशस्सत्वरं भक्षयन्ति ॥ २

गुर्वी तृप्तिः किल जनिमतां तावता वै बहूनां
स्वेषां नायुष्यधिकमपरं लब्धुमेते यतन्ते ।
एषां मध्ये कतिपयजना भूरिपत्राणि जग्ध्वा
क्रान्त्वावस्थां कृमिकुलनिजां कीटभावं भजन्ते ॥ ३

खादन्त्येते भुवि विरचितान् पुस्तराशीनशेषान् -
शक्ता श्चाप्युद्दलितुमखिलं पङ्क्तिशो ग्रन्थकीटाः ।
ग्रन्थादन्यत्स्वयमिह न ते मन्वतेऽवस्थितं यत् -
ज्ञानं तेषां परिमितमहो यद्द्वितीयोक्तिलब्धम् ॥ ४

अन्ये केचिद्विरलविरलास्संवृताः पुस्तकान्त-
र्भावग्रामै रनिशमखिलै स्संविशन्तस्समाधिं ।
कालं कंचित् कृतवसतयः कल्पतसंविन्मयाण्डे
प्रज्ञारूपं प्रणिहितधियो नूत्नमन्यत्पचन्ति ॥ ५

अण्डं भित्वा तदनु विभवो जातपक्षा डयन्ते
प्रज्ञा चैषां विगतविशया निश्चिता संचिभका ।
नास्मिल्लोके भवति सुदृशामद्भुतं विप्रियं वा
तादृक्प्राज्ञा जगति मनने नेतृतां यान्तिमुक्ताः ॥ ६

---

14. ॥ हृल्लोकः ॥

विद्धि त्वां नर जीवल्लोकवसतिं कर्तुं यदीच्छा सुखां
वृत्तीश्चित्तविसृत्वरीरहरहस्संमृश्य तत्वेप्सया ।
वीक्षस्व प्रथमं क्रियांस्त्वयि गुणस्सत्वेन संशोभितस्
संपश्ये श्च सुविस्मयाय सकलास्सन्त्यन्यथेति द्रुतम् १

हृल्लोके तव केवलं न वससि त्वं किन्तु घोरामृगा -
श्श्वानव्याघ्रशृगालकुञ्जरमुखा अप्यत्र तत्तादृशाः ।
पर्यायादथवा समे समुदिताः प्राक्रम्य यत्त पदं
स्वोच्छ्रायंच विधाय सम्यगनिशं त्वां तन्वते न्यक्कृतम् २

पूर्वं त्वं किल वासमेभिरकरो र्वन्यै र्वने सङ्गतो
बुद्धे र्वीर्यविजृम्भणादथ च तान्जित्वा वशं प्रापयः ।
एते ते स्वपराभवं हृदि गुरुं कृत्वेव पृथ्वाग्रहा -
त्वां प्राप्तं पुरमद्य नो विजहति त्वच्चित्तमाक्रम्य भोः॥ ३

धीशक्त्या ध्रुवमेव निर्जितवता बाह्यान्मृगान्प्राक्त्वया
विद्राव्या न तथा सुखं मतिमता संचारिण श्चेतसि ।
उद्बोध्यस्तव चित्तगूढविलसद्धर्मस्फुलिङ्गः कृशस् -
संदाह्याः क्रमशस्त्वया मृगकुला धृत्वा धृतिं वै हठात्॥ ४

कृत्वैवं सुचिरं मदाद्यवगुणै स्संलक्षितान्प्राणिनो
दूरीकृत्य शमादिभिश्शुभगुणै रापूर्य चेतोऽखिलं ।
संपूर्णां नरतां समेत्य मधुरां जीवेर्यदा ज्ञानभास् -
संसारस्तव भूरिमोदभरितो भायात सुशुभ्रस्तदा ॥ ५

---

15. ॥ एकाकी ॥

एकाकी विस्तृतेऽस्मिन् जगति बहुजने संचरामीव जाने
नानाप्रज्ञान् प्रभिन्नान्मतगुणचरितेष्वन्वहं लोकयामि ।
सल्लापादीन्करोमि प्रचुरपरिचयात्साकमेतैश्च हार्दान् -
प्रायो भिन्ने मदीयात् पथ इह सकलाः प्रक्रमन्ते विचित्राः १

दैवीं सिद्धिं प्रपत्तुं विपुलतरमहामन्त्रमार्गप्रविष्टाः
केचिद्यन्त्रे च तन्त्रे निजनिखिलमनस्सन्ततं सन्निवेश्य ।
पूजां कुर्वन्ति दीर्घां बहुलसुमचयैः कृच्छ्रलब्धैस्सुवर्णै -
र्देव्यादीनां निकामं पृथुफलजननीं श्रद्दधाना नितान्तम् ॥ २

केचिल्लोके धनार्थं निरवधिसमयं त्यक्तनिद्राविहाराः
स्वीकुर्वाणाः प्रयत्नांश्च समधिकतरान्यापयन् त्यात्मतुष्टाः ।
देवं कंचित्स्वक्लृप्तं मनसि कबलिते निश्शुचित्वेन भूयः
कुर्वन्तो द्रव्यलब्धै रुपचरणशतैस्तं भजन्ते च दत्ताः ॥ ३

अन्ये केचिज्जगत्यां हठसरणिमिमामाश्रितास्सिद्धिलब्ध्यै
प्राणानां यन्त्रणाद्यैर्निजहृदिचरतां प्राप्तुमिच्छन्त्यभीष्टान् ।
जीवब्रह्मादिचर्चानवरतनिरताः केचिदन्ये रमन्ते
शब्देष्वायुश्च यावत् कृतपरिचितयो ह्युच्चघोषान्वितेषु ॥ ४

यानानाडम्बराक्तानयि परिहर तान् पूर्णभावं यदीच्छे -
रन्तस्स्थान् सद्गुणांशान् विचिनुहि कणशश्चास्मितां सन्निहत्य ।
जीवेरन्यार्थमित्थं क्वचन च पुरुषं घोषयन्तं न वीक्षे
सर्वो दम्भप्रियोऽस्ति प्रतिनिभिषसदाचारसक्तो न कोपि॥ ५

---

16. ॥ अष्टमूर्तिस्वरूपम् ॥

ब्रह्माण्डानि प्लवन्ते यदुदरविवरे नौकुलानीव सिन्धौ
कल्लोलानां प्रवाहः प्रसरति निबिडो यत्र भाविद्युदादेः ।
यस्या ज्ञाने प्रमुग्धा अपि नरमनस श्चैव विद्वद्वरेण्याः
केशो रुद्रस्य या सा लसति सकलसूरादिमा व्योममूर्तिः॥ १

आकाशो बुद्धिलभ्यस्तनुभवपवन श्चाधिगम्यस्त्वचासौ
प्राणाधारोऽखिलानां स्थिरचरवसुधाजन्मिनां श्वासभाजां
कुर्वाणस्साहचर्यं तनुजहुतभुजो जीवदश्चांबुदानां
नादानामाश्रयो यो मसृणसरणकृद्भाति नित्यं खगानाम्॥ २

अग्निर्जीवस्य चिह्नं नरसुहृदतुलः पावकः शुभ्रमूर्तिः
पर्यायेण प्रकाशं ददहनि यथा सूर्य एषोपि रात्रौ।
आर्याणामग्रदेवो निखिलमखभुजां हव्यवोढा शिखावा -
नाहर्ता सभ्यताया असुरभयकरो भाति चाथर्वणस्सः ॥ ३

आपस्सन्ति प्रतिष्ठा स्सुतृषितजगत श्चामृतत्वं भजन्त्य -
स्तिस्रोऽवस्था· प्रयान्त्यो भुवि पदमखिलं व्याप्नुवन्ति
[प्रकीर्णाः ।

वर्षाकारेण पृथ्वीं तदनु च सरितामात्मना थार्द्रयन्त्यो
जीवान् सर्वान् विशन्त्योऽशनरसमिलिताः प्रापयन्त्योऽ
[प्यमेषाम् ॥ ४

भूतानां या गरिष्ठा पृथुवरपतिना लम्भिता बीजवापा -
नुद्भिज्जस्य प्रसूतिश्च पशुखनिजयो र्भारवोढ्री धरित्री ।
पृथ्वी प्रेष्ठा च दात्री जलफलकुसुमैश्शोभिता विश्ववन्द्या
सेव्या मूर्त्यन्तरैर्या प्रभवति महिषी योपमा च क्षमायाः ॥ ५

अर्कस्त्रैलोक्यदीपो ग्रहसुपरिवृतो बंभ्रमीति स्वयं यो
वीक्षांकुर्वन्यथावत् पदमुपरि बृहज्ज्योतिषां संप्रयाणं ।
प्रास्यंस्तेज श्चतापं धरणिसुखकरं दूरतो धर्मकन्दः
मैत्र्या जन्तून् प्रबोध्य श्च नियमयति तान् कर्मसु
[स्वेषुनित्यम् ॥ ६

चन्द्रोऽस्मत्प्रीतिमूर्तिं र्हरशिरसि लसत्पुष्पपुञ्जो मनोज्ञस्
स्वीयान् पीयूषकल्पान्किरति करमयान् सुस्वरान् गायकाभः ।
ज्योत्स्नापूरे च तस्य प्रवहति सुमहान् सिन्धुरुज्जृम्भते द्रा
गाह्लादेन प्रपूर्णा श्च हृदयकुहराः प्राणिनां प्रोत्तरङ्गाः ॥ ७

धर्मानेवाचरन्यस्सततमिह जगत्कर्मनेता च होता
सृष्टीनामीश्वरोयं किल परतनुवल्लोककार्यैकनिष्ठः ।
अत्ता चै वान्नमेषोऽनुभवति हि तनू भुंज्यते चाप्यमीभि -
र्जानश्चैजं स्वरूपं चरति यदि नरो याति तूर्णं
[स पूर्तिम् ॥

---

17. ॥ विरावोपद्रवः ॥

रटति करटवृन्दं कुक्कुरा बुक्कयन्ति
प्रगतनगरमध्ये शृण्वतो रावराशीन् ।
श्रवणकुहरतोदान् कृत्रिमान् प्राकृतोसा -
वयति न विषयत्वं तादृगल्पोऽस्त्ययं हि ॥ १

इह नरगणजल्पः पण्यवीथीष्वजस्रं
क्रयविनिमयकर्मण्यात्तपोषोऽतिरूक्षः ।
रविरुदयति यावन्नैव तावद्विशन्ति
द्रुततरमथ रथ्याविक्रयक्रोशकाराः ॥ २

अहमहमिकयायं शब्दगुम्फां श्चकृत्वा
कपिफणिवृषढक्कासंयुतो भिक्षुवर्गः ।
प्रतिगृहमुपयात श्चोदयादादिनान्तं
कलयति नरकं द्राग्लब्धुमीषद्गृहिभ्यः ॥ ३

सुरभवनतडाका भुक्तिशाला श्च नद्यो
रटनशतविदीर्णा श्चापि विद्यार्थिवासाः।
विरटनविनियुक्त श्चेद्सूरक्षितोऽयं
भवति च शमवृद्धि· क्षुत्क्षयो दीर्घमायुः॥ ४

प्रवहणनिवहानां यन्त्रनिर्मापितानां
खररवनिचयै र्यो भूतले व्योममार्गे।
कमिह विरचितं तं वच्मि कोलाहलं यो
भ्रमयति नरचित्तं वर्धकोत्थै श्च घोषैः॥ ५

प्रतनतरदिनेषु प्रस्थिता विश्रमार्थं
प्रति वनभुव मेवं, येषु वासो नगर्याम्।
अभवदनिविडश्च प्राकृतो दम्भवर्जो
यदि नगर इदानीं शान्त एकस्सदेवः॥ ६

---

18. ॥ अवस्कर हरणम् ॥

नरस्य व्यापारं सकृदिव विचारं नयसिचे –
  द्विना क्लेशं पश्येस्सकलमिममस्मिन्हि घटितं ।
मलानामुत्पादस्तदपहरणं चैव सततं
  मनोवाक्कायैर्यैत्परतरमिनो नेति किमपि ॥ १

अवेक्षांकुर्वाणा गिरिकुलसमावस्करचयान्
  पुराणां वीथीषु प्रतिदिवसमात्तानपसृतान् ।
कथं भावाः पूता अपि नरसमाजे प्रकृतिजा
  विजानीयुर्यान्तीत्यनुभवगता अस्य मलताम् ॥ २

जुगुप्सन्ते येभ्यस्स्वतनुजनिमद्भ्योऽपि मनुजा
  वहन्त्येतान्यन्ये शिरसि हि मलान्यादरभराः ।
प्रविभ्राणाश्शुद्धिं प्रतिपदममी ये मलहरा
  नमस्कार्या नित्यं भुवि नरकविद्रावणचणाः ॥ ३

असत्याद्धिंसाया श्च सकलमलानां प्रजननं
  नरस्तान्युद्धर्तुं विरचयति राज्यं बहुविधं ।
मनोदोषाणामुद्धपनकरणे निर्मलधियो
  युता आचार्याद्या निखिलमलमालोद्भवकृताम् ॥ ४

अशुद्धे निष्पत्ति व्यपगमनमाने प्रयतिते
विभात्यस्मद्धीत्यै प्रथममवशिष्टं प्रतियुगं ।
तथा चेदासृष्टेः कतिपयबुधोद्दृष्टजननं
युगं सत्यं दूरे भवति यदि सत्त्वे न नरधीः ॥ ५

---

19. ॥ स्त्री ॥

शक्तिस्त्वन्नामधेयं स्त्रि जयसि सहसा पुंस आक्रम्य तेजः
वीर्यं शक्नोति लोके क इह कथयितुं भूरि सौन्दर्यशास्त्रे।
अर्धं त्वद्रूपमन्यज्जगति कलयसि स्वीयमर्धं ययेच्छं
नास्मिंस्ते विस्मयन्ते तव विबुधवरा ये महत्त्वं विदन्ति ॥ १

एका व्यामोहय किं न दनुजनिवहान्विभ्रमौघैस्सुधेप्सून्
किं लावण्यप्रवाहे तव मुनिनिचया दारुकायां न मग्नाः ।
चिन्तां नीते त्वदीये वशकरणबले विश्वतोजृम्भमाणे
पर्याप्ता किं न रेखा तव भवि विजयार्थं किमर्थं तदर्धम् ॥ २

मूर्खत्वेनोन्नटन्तं दमयितुमवनौ या प्रवृत्ता पुमांसं
लालित्येन, स्त्रि कार्यं निवहसि जगतो निस्सपत्नं प्रधानं ।
उत्कृष्टं मातृभावं किल सकलहितं वोढुमत्रोन्मिषन्ती
पुंभावो यत्र तत्र प्रविलससि मुदा वृद्धिमापादयन्ती ॥ ३

माधुर्यं स्तम्भयत्ते निवसति वदने किन्तु नेत्रेऽथवौष्ठे
तर्को भातीदृशो मे वितथ इव तव प्रीतिकृत सर्वमेव ।
प्रेक्षा वाचा स्मितं च स्थितिगमनलसच्चारुता मोहयित्री
राज्यानां यच्चरित्रं जगति तदखिलं तावकीनांगलीला ॥ ४

तत्तादृक्ते गुरुत्वं यदपि विरहिता श्चेतनत्वेन विश्वे
स्त्रीलिङ्गेन प्रयुक्ता भुवि भृशमहिताः कौमुदी द्वे च सन्ध्ये ।
क्षोणी नद्यो लता द्यौः परिषदपिसतां वाग्बुधानां कथा या
संख्यानं कीदृगेतत्स्रवति मधुरिमा यत्रवै स्त्रीत्वमत्र ॥ ५

---

20. ॥ तपश्शीलता ॥

लोकेऽस्मिन्सुमहान्ति कर्मघटनान्यान्तं वहन्त श्च ये
सर्वे ते विलसन्ति मानवकुल श्रेष्ठास्तपोऽलंकृता· ।
तेषां बुद्धिरमन्दचेष्टनपरा लक्ष्यैकबद्धा दृढं
निष्कम्पा सुखभीतिहेतुनिचयैरास्ते शिलासन्निभा ॥ १

पूर्वं हैमवती सुनिश्चयवती स्वीयं प्रति प्रेप्सितं
तेपे निश्चलसत्त्ववृत्तिरबला धीरा मुनिश्लाघिता ।
भूयिष्ठं च तपांसि, तुष्टमतुलं लेमे पतिं त्र्यंबकं
जेतुं यं न शशाक नेत्रघृणिना दग्धश्च चेतोभवः ॥ २

सावित्री स्वपतिं विहीनवयसं ज्ञात्वा चकार स्वयं
पातिव्रत्यसुतीक्ष्णदिव्यतपसा दीप्ता सिषेवे गुरून् ।
भर्तारं च, जगाम सार्धममुनाऽरण्यं दिने दारुणे
तत्र प्राप महत्त्वतो मृतपतिं मृत्योः पुन श्चाशिषः ॥ ३

सर्वोत्कृष्टगुणो मृकण्डुतनयः पित्रा वृतो लब्धसु –
र्बालोऽभ्यन्तरगूढदाहनिवहं पित्रोर्विदित्वा व्रती ।
स्वीयं षोडशवर्षकालकलितं दीर्घं विधास्यन्वयो
रक्षामाप च कालकाल भजनात्काल श्च दूरीकृतः ॥ ४

विख्यातिर्भुवि भाति भारतभुवो यत्सर्पिनिर्मापिता
येषां वृत्तिरभूच्च धर्मचरणे यद्वै तपश्शाश्वतं ।
नालं वक्तुमियं हि पूर्वनियतिः पूर्णैवमास्तेऽधुना
यावच्छक्ति तपस्विशीलमखिलैः श्रेयोऽर्थिभिर्गृह्यताम् ॥ ५

---

21. ॥ स्वाश्रयः ॥

नरस्यार्था यावत्सरलगतयस्तावदिह स
स्वकां शक्तिं मत्वा चरति भुवने मानरहितां ।
मदान्धः प्रारम्भान् विरचयति चोच्चावचगुणान्
फलं त्वेषां शश्वद्भवति विपरीतं च धृतिमुट् ॥ १

क्षणादस्मात्किञ्चित्प्रविशति भयं तस्य हृदयं
न निर्गच्छत्येतत् किल पतनमाचास्य वपुषः ।
बिभेत्यस्मिल्लोके स चलति तृणेचाप्यरिधिया
प्रणश्यत्या श्वस्य स्वकगरिमचिन्ता विशिथिला ॥ २

उपायाः प्रोच्यन्ते कुशलिभिरदृष्टार्थघटके
नरो ये तान्भक्त्या श्रयत इह विघ्नस्य हतये ।
उपास्ते दैवज्ञान् जपति फलकाङ्क्षी मनुगणान्
मुहुर्जिज्ञासास्य प्रति शकुनधर्मान् कृपणिनः ॥ ३

किमित्यस्य स्थाने नर इह न गृह्णाति शुभदं
स्थिरं धर्मं नित्यं फलमपि यदीयं च जगते ।
यथा निर्भीकोऽसौ सपदि गतशुक्स्वाश्रयबलो
विमुक्तो भावेभ्यः परवशकरेभ्यो विजयते ॥ ४

---

22 ॥ तदानीमिदानीं च ॥

नासन्नो सत्तदानीं प्रतिसमयममुं वच्मि दूरे न वाचा
मार्विर्भूतप्रपञ्चं मनुजकुलमुदैत्कालमेतं ब्रवीमि ।
क्रव्यादै राक्षसैर्भेरसुरकरटिभिः क्रूरकृत्यैश्च पूर्वं
संक्रान्तारण्यकोंधे नैरवसितमभून्मध्य एतद् व्रजस्य ॥ १

घोरान्बुद्ध्या नियम्याशुनिशिततरया दैवयोगाच्च शश्वत् -
प्राबल्यं स्वं मनुष्यः कथमपि विदधे मेदिनीकृत्स्नभागे ।
उद्गच्छत्यस्य पश्चाद्वसनविषयिणी चिन्तना पूर्वतोऽत -
श्चित्रैः पाषाणखण्डै र्वपुरलमकरोदस्थिभिर्यैः कपालैः ॥ २

आप्रत्यूषप्रदोषं भ्रमणमुदरसंवर्धनार्थं च युद्धं
भ्रातृव्यैश्शास्त्रहस्तैस्सह सहवसनैर्विद्यते यस्य नान्तः ।
मध्ये नृत्यं च गानं घनरवसहितं योषितां मण्डलेऽस्य
स्त्रीणां पृष्ठेऽनुसारः प्रतिदिवसविधिर्योऽर्थकामप्रयुक्तः ॥ ३

आरण्यस्यास्यवाण्यां शिशुवचन इव प्रायशो गीतमेव
स्वादिष्ठाश्शब्दगुम्फा श्चकविसमुचिताः प्रास्रवंस्तत्प्रसंगे ।
आस्तामेतत्किमस्मिन्परभुवनपरा बुद्धिरासीच्च धर्मेः
सर्वं चासीत्परं तत्कृजिगृहपटवत् संस्क्रियाहीनमास ॥ ४

तन्नाट्यं तच्चगीतं समररसिकता सैव भक्तादिलब्ध्यै
तत्कापट्यं फलाप्त्यै नरपरिषदि संदृश्यतेऽद्याप्यनूनं ।
बीजावस्थां च धर्मो न किल परिजहौ सभ्यतादोष एषः
यावद्वृक्षस्स भूत्वा फलति न भुवने तावदस्या न कीर्तिः॥ ५

---

23 ॥ शिशुस्वर्गः ॥

चरित्वा संभ्रान्तः क्रमणकठिने पुस्तकवने
नरस्तत्त्वान्वेषी विशिथिलमना वै विरमति ।
वदामीत्याश्वेनं व्रज यदि सुखेप्सुः शिशुगणं
वियुक्तं दम्भाद्यैस्सरलगतिमानन्दजनकम् ॥ १

तदीयं संजल्पं मधुरमवधानेन शृणु रे
भवेच्छीघ्रं ते विस्मरणमखिलानां खलु रुजां
उदेत्येषां वाणी कथमथ च भावास्समुदिताः
कथं प्रज्ञा जाता विदितमिह कस्येदमधुना ॥ २

अहंता नोत्पन्ना न किल ममताया अपि जनिः
प्रकृष्टं चैतन्यं स्फुरति दृशि सर्वत्र च शिशोः ।
करोति क्रीडां यः शशिवृषभकाद्यैस्तणचयैर-
स्वयं सृष्ट्वा लोकान् व्यवहरति चात्रैव मुदितः ॥ ३

अवच्छेदः काले दिशि च न शिशोरस्ति विदुषो
विनान्नं भुङ्क्तेऽद्भिः पिबति च विना तृप्यति भृशं ।
ददात्यन्येभ्योऽसौ स्वपरगणनावर्जितविधं
यथेच्छं यानान् यः करचरणचेष्टैः प्रकुरुते ॥ ४

सृजन्तस्स्वर्वासं विमलवदनैर्नृत्तहसितैश्-
चरित्रैरव्याजै रमृतवचनैश्चापि शिशवः ।
विमुक्तान्कुर्वाणास्सविधपतितान् संसृतिशुचो
निर्लिपा भौमा ये सकलरमणीयाश्शुभमयाः ॥ ५

---

24 ॥ भूतक्रीडा ॥

चरित्रं लोकस्याखिलमिह सुसूक्ष्मं कलयतां
प्रकाशं भूतानां विहृतिरिति तूर्णं भवति तत् ।
यदिस्युर्लीलास्ताः प्रशमसहितास्साधु सकलं
परं त्वेषा रीतिः प्रसरति न सर्वत्र सततम् ॥ १

असाम्राज्येऽस्माकं भरतवसुधाकोशभवने
समृद्धे सस्याद्यै रहह महती भीरुपनता ।
जना हृष्टाः पुष्टा झटिति निरयेद्राङ्ङ्घ्रिपतिताः
धरित्रीकम्पोत्थं हृदयदलनं शोकचरितम् ॥ २

नरा गावो वृक्षाः परिमुषितजीवा अयुतशः
क्षणान्नीता नद्यः पुलिनमयतां चित्रसलिलाः ।
निधानं वारीणां परिणतमगाधं गिरिकुलं
विपर्यासेना भूद्गिरिकुलमगाधं जलगृहम् ॥ ३

अहो क्रीडा भूमेः! कुतुकचलिता प्राप्य विकृतिं
तनुं स्वीयां नूत्नामकुरुत! नरस्यातिमहतः ।
वितन्वानायासान् सपदिवितथान्दीर्घघटितान्
विजानात्येषा किं स्वकृतविषमस्याद्य गुरुताम् ॥ ४

प्रकृष्टा कृष्ट्य भू र्नयनसमरक्षां गतवती
प्रदात्री सस्यानां निजजनगणेभ्योऽमिततया ।
इदनीं पूर्णाद्भि र्निरुपमबुभुक्षा क्षितितले
प्रमृष्टाः पन्थानोऽशननिनयनं व्योम्नि घटते ॥ ५

विना गेहं वासः कतिकति जना दिक्षु पतिताः
शिशूनां संख्यां को निगदितुमये पारयति नः ।
मृतानां तोये भूविवरवनपाल्योश्च गणश –
स्तिरोभूता सद्यस्सुचिरविरचिता संपदधुना ॥ ६

नरस्याल्पत्वं चावगमयितुमेनं नमयितुं
नितान्तं प्रोद्दृप्तं प्रकृतिरुपदेष्ट्री प्रचलिता ।
अघौघानां नृणां परिणतिरियं दैवविहिता
वदन्त्येवं लोके विपदमधिकृत्यापि विबुधाः ॥ ७

इदं क्रूरं नूनं नर इह यथावच्चरति यत्
स पीडामुत्पन्नामसकृदवनौ भूजलमुखैः ।
दृढं सोढ्वोत्साही पुनरपि नवीकारकृतधी
र्विशिष्टां वृद्धिं द्रागविरचयति तद्विस्मयपदम् ॥ ८

---

25 ॥ भूभारः ॥

प्रभुं लक्ष्मीकान्तं कलशजलधौ कल्मषहरे
शयानं नागेशे निखिलजगतीरक्षणगुरुं ।
भराक्रान्ता शश्वत् सजलनयना भूमिवनिता
ययाचे देवाग्र्य स्सहनगुणमयी भारहरणम् ॥ १

फलं घोरं युद्धं कुरुयदुमुखानां भटवरा
असंख्येयास्तूर्णं रणभुवि निकृत्ता निर्दयतया ।
शिशूनामाधिक्यं कथमिह भवेद् दुर्वहभरो
जनन्याश्चित्रं तद्वधमपि कथं सा वरयते ॥ २

गरिम्णा कुर्वन्तस्सततमसुखं भूरि गिरयो
महद्भिर्व्याकीर्णा गहनवनपाल्यश्च तरुभिः ।
गजाद्यानां यूथा गुरुतरमृगाणां सुबहवः
कथं मात्रा भारा न परिगणितास्ते ऽम्बुनिधयः ॥ ३

उपेक्ष्यस्संख्यायामतिलघुरसौ केन विधिना
नरो भारो भूम्या यदधिकविवृद्धिश्च गणिता ।
अयं वै हेतुस्स्याद्विभुरिह नरस्सृष्टिषु यतो
गुणाश्चेषाश्चास्य प्रचुरमवधानं हि भजते ॥ ४

हृदो वृत्तिर्यावद्विलसति सती तावदगुरु
र्नरो, ऽमुं लोभादि स्स्पृशति यदि संयाति गरिमा ।
मनो दुष्टं भूयो गुरुतरमपीहास्ति हि गिरे
रिदं भूयिष्ठं चेदभिलषति भूमिः क्षयमहो ॥ ५

कियन्तं कालं सा भरमसहमाना ध्रुवदना
सुतानामन्योन्यं समरहननं काङ्क्षतु मुहुः ।
सुसत्त्वं सेवन्तां लघुतरमिमे तृप्तिघटितं
भुवो भारो न स्यात् सकलसुतवर्गस्सुखमियात् ॥ ६

॥ उत्तर भागः – कथानकानि ॥

1. ॥ गोदिवा ॥

कवेन्त्रिपुर्यां किल दुर्विनीतो राजानकः क्रौर्यरतिर्बभूव ।
राज्ञी सती तस्य च गोदिवाख्या गृहीतरूपा भुवि शान्तिरेव ॥ १

करं कदाचित् स जनैरसाध्यं नियुक्तवान्निष्करुणं नियन्ता ।
निशम्य चैतं परुषं निदेशं मम्लुः प्रजा द्राग्भृशशोकतप्ताः ॥ २

अहो महद्दैशसमागतं नः कुर्मो वयं किन्नु विपन्निवृत्त्यै ।
इत्थं मिथस्ताः कथयांबभूवु रुपांशु रथ्यास्वतिमात्रभीताः ॥ ३

अनन्तरं पौरजनाश्च किंचिदाहृत्य धैर्यं सहजं विपत्तौ ।
द्रष्टुं स्वकर्मण्युपतस्थिरे तं भूपं युवत्यस्स्थविराश्चबालाः ॥ ४

त्रायस्व नः क्षिप्रतरं नरेन्द्र करेण तीक्ष्णेन नितान्तदूनान् ।
कृतेऽशुभेऽन्यैरसि रक्षिता त्वं त्वय्येव रुष्टे शरणं कुतो नः ॥ ५

श्रुत्वेति तेषामतिपेशलानि वचांसि भूपो रुदितान्वितानि ।
रोषेण तान्भर्त्सयतिस्म दीनान् जनोहिताद्दक्कुरुतेकिमन्यत् ॥ ६

तपस्विनस्ते परिभग्नचित्ताः क्षणात्सकाशान्निरगुश्च तस्य ।
सहस्थिता तन्निखिलं निरीक्ष्य देवी निकामं दयमानचेताः ॥ ७

पितासि लोकस्य हि रक्षकत्वा द्युक्तं प्रजानामवधीरणं किम् ।
दूयेभृशं वीक्ष्य दशां तदीयां निवारणंब्रूहि कथं प्रसिध्येत् ॥ ८

आज्ञप्यतां नाथ भवामि सज्जा कर्तुं प्रजार्थं यदपीह कर्म ।
इत्युक्तवत्यां पतिदेवताया मुवाच दुष्टस्मितदूषितास्यः ॥ ९

एषा मनीषा यदि वाजिरूढा वीथीविहारं कुरु वीतवामा ।
तथेति वाचं नृपधर्मपत्नी कृतस्मितावोचदपांसुला सा ॥ १०

त्यागे रतानां भयदायकं किं किं दुष्करं भावि जगत्यमुष्मिन् ।
द्रागेव वार्ता नगरीं प्रविष्टा देवी प्रतिज्ञातरणोद्यतेति ॥ ११

वीथ्यश्च सद्यो विजना बभूवु र्गतो गृहान्तस्सकलोऽपिलोकः ।
आरुह्य वाहं वसनानिहित्वा चारित्रवासा महिषी महार्घा ॥ १२

प्रचक्रमे मन्दतरं मुदासौ वीथीश्चतस्रो जनताशुभार्थम् ।
प्रासादमासाद्य ततः क्रमेण पत्युस्सकाशं च यशस्विनीसा ॥ १३

तूष्णीं स्थिता सांजलिबन्धहस्ता सती पुरस्तस्य विधूतदर्पा ।
शीलोन्नतायाः पुरतो महिष्या बुद्ध्वा नृपस्स्वं लघिमानमेव॥ १४

लज्जाहतो गद्गदया स्म वाण्या देविक्षमस्वेति कथंचिदाह ।
आज्ञापयामास स सद्य एव निराकृतिं पीडयतः करस्य ॥ १५

प्रजाः प्रमोदं परमं प्रपन्ना निर्व्याजवात्सल्यगुणाभिरामाम् ।
रामां शशंसुर्नृपतिं च भूयो जायाप्रभावोदितसाधुभावम् ॥ १६

आख्यानमेतन्न समाप्तिमेति प्रजाप्रवादो यदि नायमुक्तः ।
छिद्रे कवाटस्य कुबुद्धिरेको वीथीगतां दिग्वसनां दिदृक्षुः ॥ १७

विक्षिप्तदृष्टिर्हृतनेत्र आसीत् क्रियानुरूपं फलमाप्यते हि ।
साध्वीकथां पुण्यकरीं पुराणीं पठन्तु सर्वे महते शिवाय ॥ १८

---

2 ॥ प्रावरणभाषितम् ॥

पुरी प्रशस्ता विपुला जपाने देशेऽस्ति काचिन्निखिलैर्निषेव्या ।
शाला बभासे महतीहयस्यां विक्रीतमन्नं वसितेन[1] सार्धम् ॥ १

तामागतः कश्चनसार्थवाहो वासाभिकांक्षी व्ययदो[2] दिनान्ते ।
अगारमेकं प्रदिदेश तस्मै शालाधिपस्सर्वसुखैरुपेतम् ॥ २

शय्यागते प्रावरणावृते[3]ऽस्मिन् प्राप्ते निशीथेऽस्तमिते प्रदीपे ।
किं शैत्यपीडा तव ते किमस्तीत्याकारकैर्वर्णचयैर्निबद्धः ॥ ३

संवादरूपश्च[4] विराव[5] एकस्समुत्थितो जागरयन्मुहुस्तम् ।
भीतस्स शय्यां विजहौ प्रधावन्नुवाच शालेशमुदन्तमेनम् ॥ ४

स सत्वरं तेन विवेशगेहं निदानमेवास्य विचेतुकामः ।
श्रुतं न किञ्चिन्न च दृष्टमस्मिन् शालाधिनाथस्त्वमगारमारात् ॥ ५

---

1 Lodging 2 Charges 3 Quilt 4 Conversation 5 Voice.

तूष्णीं निवृत्तो वणिजश्च गेहमन्यत्प्रदिष्टं वसनाय[6] रात्र्याम् ।
आगन्तुकोऽन्यो[7] दिवसेऽपरस्मिन्नवाप पूर्वोषितमेव वासम् ॥ ६

श्रुत्वार्धरात्रे स तमेव शब्दं निनाय रात्रेरपरत्र शेषम् ।
अनन्तरं स स्वयमेव रात्रौ संप्राप्य शालेश इदं त्वगारम् ॥ ७

सुखं प्रसुष्वाप परीतगात्रस्तत्रस्थितप्रावरणेन गाढम् ।
मध्येनिशं तत्र यथावदेव शब्दश्च जातस्स च बोधमायात् ॥ ८

त्रस्तः पुरस्तादथ धृष्टचित्तो विचिन्त्य हेतून्सकलान्स धीमान् ।
अवेद्द्रुतं प्रावरणं निदानं[8] नाभूद्रवस्तस्य यतो निरासे ॥ ९

स तत् पुनः क्षेप्तुमना उवाह द्वितीयहस्तापणिकस्य[9] हस्ते ।
तद्यत्सकाशादयमात्तवान्पुरा बभाण चित्रं च तदीयवृत्तम् ॥ १०

गृह्णन्वणिक् प्रावरणं स तूर्णं क्रीतं तु यस्मात्पुरुषात्पुरेदम् ।
अन्विष्य तं श्रावयतिस्म सर्वं प्रत्यर्पयामास च तज्जवेन ॥ ११

इयाय तं प्रावरणं किलेत्थं गृहे तदीयेऽवसतां कुमारौ ।
पिता च माता च मृतौ तुयाल्ये भ्रात्रोर्ययोर्वित्तमपीह नासीत् ॥ १२

अल्पे वयस्येव शरीरयात्रा प्रचालिता देहपरिश्रमेण ।
लब्धं न पर्याप्तमभूद्धनं तत् क्रमेण वस्तूनि गृहस्थितानि ॥ १३

6 Lodging 7 Traveller 8 Cause 9 Second-hand dealer.

एकैकशो विक्रयमागतानि पित्रा विसृष्टान्यधनेन कानिचित्।
रिक्थेषु पित्र्येष्ववशिष्टमेकं निवारकं प्रावरणं हिमस्य॥ १४

अन्योन्यमाश्लिष्टतनू निशाया माच्छाद्य तौ तेन हिमे प्रसुप्तौ।
किं शैत्यपीडा तव ते किमस्ती त्यापृष्टवन्तावसकृन्मिथश्च॥ १५

अन्येद्युरागाद्गृहवेतनाय स्वामी निवासस्य कृपाविहीनः।
तौ वेपिनावश्रुमुखौ प्रवक्तुमशक्नुवन्तौ च जडाव भूताम्॥ १६

निर्लज्जमेवावरणं तदीयं जहार वेगा द्रुदतोस्तयोस्सः।
बभूव यस्मिंस्थिरतामुपेतं किंशैत्यपीडादिवचोऽतिभीमम्॥ १७

निष्कासयामास गृहाच्चतस्मा त्त्यक्तावनाथाववनीतले तौ।
किं नास्ति धर्मो किमुवा दयावान्बभूव चेत्तद्व्यसने कृतं किम्।
प्रायो नरस्स्वार्थपरोऽस्ति लोके दयाच धर्मश्च बहोः पताका॥ १८

अहर्गतं दुर्गतयोः कथंचिद्रथ्यातले क्षुत्कृशयोर्नितान्तम्।
रात्र्यागता घोरतरा हिमेन भ्रात्रोस्तु चण्डेन परं गता न॥ १९

अनावृतौ स्थण्डिलशायिनौ तौ श्रान्तौ प्रसुप्तौ न च विप्रबुद्धौ।
प्रात र्जनास्तौ निलयं प्रणिन्युर्हस्तै स्सहस्रेण विशोभितायाः॥२०

आख्या च यस्या भुवने दयेति तद्देवतायाः परमं प्रशान्तम्।
देव्या दयाया न करास्सहस्रं पर्याप्तिमेतुं प्रभवन्ति लोके।
कोटिश्चतेषामधिका न भायान्नरस्य दुःखे ह्यनुचिन्त्यमाने॥ २१

---

3. ॥ कनकपट्टिका ॥

वाराणसीपुण्यपुरे कदाचिद्देवालये विश्वपतेः पवित्रे ।
मूर्तेः पुरः कोऽपि पपात पट्टो[1] मध्येदिनं हेममयः प्रदीप्तः ॥ १

ससम्भ्रमं जग्मुरथार्चकास्तं लेखं[2] विचित्रं ददृशुश्च तस्मिन् ।
भक्तो भुवीशस्य य उत्तमस्स्यात्तस्य ध्रुवं हाटकपट्टिकेति ॥ २

ततोऽधिकारे पुरुषा नियुक्ता निकेतने विस्मयमानचित्ताः ।
आघोषयामासुरनुक्षणं तां ग्रामे च दूते नगरे च वार्ताम् ॥ ३

आत्मानमेवाभिमतं पुरारेः कर्तुं व्यवस्यन्ति सम स्म तत्र ।
ग्रहीतुमेनं भगवत्प्रसादं जनास्समस्ता भृशमीषुरेव ॥ ४

यज्ञे रता ये निरवर्तयंस्ते क्रतून् विचित्रान् बहुदक्षिणाकान् ।
वाप्यश्च कूपाश्च तडाकवर्या निर्मापिता भूरिश आढ्यलोकैः ॥ ५

संकीर्तने भागवतप्रकाण्डा नाम्नां प्रवृत्ताः परमेश्वरस्य ।
विचेरुरुर्वीं गणनामतीता भक्तिं स्वकीयां प्रकटां विधातुम् ॥ ६

असाधयन् ज्ञानपथे निषक्ता जवेन चत्वार्यपि साधनानि ।
प्राप्तुं परेशस्य परं प्रदानं प्राणान्निरयेमुर्हठयोगवीराः ॥ ७

तपस्विनश्चेरुरुदग्रवेगात्तपो महल्लब्धुमथेशदामं ।
इत्थं च धर्मस्य जजृम्भिरे द्राक् स्कन्धास्समग्रा नवया विभूत्या ॥ ८

1 Plate 2 Inscription.

अथ प्रक्लृप्ते दिवसे प्रदातुं क्षेत्रे महेशस्य शुभप्रसादं ।
दिग्भ्यस्समाभ्यः प्रययुः पुरीं तामपेक्षकाः प्रत्ययपूर्णचित्ताः ॥ ९

महोत्सवं तं तु निरीक्षितुं ये तत्रागता जानपदाश्च पौराः ।
मार्गोपमार्गा निबिडा बभूवु स्तैराशु काशी विललास नूत्ना ॥ १०

रुग्णाः क्षुधार्ताः पथि दुःखभाजो येऽवस्थिताः पङ्क्तिषु मन्दिरस्य ।
करेषु तेषां कनकं ववर्षु र्न वित्तमत्ता ददृशु र्मुखानि ॥ ११

तत्रान्तरे निश्चयमेव चक्रु र्विपश्चितोऽसाविति पट्टिकार्हः ।
धनं यदीयं निखिलं वितीर्णं वर्षे गते कर्मसु पुण्यवत्सु ॥ १२

ततस्स धन्यो भुवनेशमूर्ते र्नीतः पुरस्तान्महतादरेण ।
यत्राचकाद्द्भुतहेमपट्टो दिनस्य मध्ये द्विगुणं ज्वलन्सः ॥ १३

स्पृष्टस्स तेन स्वकरेण यावद्बभूव तावच्छिव सीसरूपः ।
भीतस्य हस्तात्पतितस्स भूयो भूतश्च हैमो जनविस्मयाय ॥ १४

अर्हत्तमानां वरणं यथावत्पुनर्भविष्यत्यथ भाविवर्षे ।
आघोषणापीत्थमकारि सद्यः प्रवर्धयन्ती कुतुकं जनानाम् ॥ १५

आश्चर्यमेवप्रवदन्त एतत सर्वेऽपि गेहं प्रति निर्ययुस्ते ।
शम्भुप्रसादाहरणाभिलाषा दम्भेरिता धर्मपथे च वृत्ताः ।
पस्पर्धिरे स्वीयमुदारभावं कर्तुं प्रकाशं भुवि मूढचित्ताः ॥ १६

वर्ष श्च यातो दिवसस्समागत प्रस्पर्धिनस्संमिलितास्सभायां ।
चिराद्वृतः कश्चन मासषट्के दाने यदीया व्ययिता महार्द्धिः ॥ १७

असावगादग्रत आदिमूर्तेर्जग्राह पट्टं च कुतूहलेन ।
हा हन्त सीसं समभूत्स सद्य स्समेबभूवु र्भयविह्वलांगाः ॥ १८

अहो विचित्रा गतिरीश्वरस्य नरस्य दर्पश्शतधाविभग्नः ।
कालेव्यतीते पुनरेव मान्यैर्निर्धारितो धर्मवरेण्य एकः ॥ १९

स्पर्शंगतं तस्य करस्य कष्टं जांबूनदं सीसमिदं प्रजातं ।
भूमिं गता दैविकपट्टिका सा बभूव हैमी प्रथमं यथा द्विः ॥ २०

सामाजिकानां हृदयस्थितिं कां ब्रूमो वयं विस्मयभीतिमिश्रां ।
संप्रेरितोऽतः प्रभुणेव सद्यो देवार्चकेष्वेकतमः पुरस्थम ॥ २१

ग्रामीणमेकं जनमध्यदृष्टं ग्रहीतुमाज्ञापयतिस्म पट्टं ।
तपस्व्यसौ निर्वृतिपूर्णचेताः पस्पर्श भक्त्या तमकैतवज्ञः ॥ २२

अहो महो द्राक्प्रससार तस्मात्स्फूर्तिं भजद्दृग्गिहरं च भूयः ।
हर्षश्च शोको भयविस्मयौ च प्रापुः प्रवेशं हृदये जनानाम् ॥ २३

को वायमीशेन वृतस्स्वयं किं कर्माकरोदुत्तममेष धन्यः ।
असौ किल ग्रामिक एव कश्चित्साधुः कुटुम्बी चरितस्वधर्मः ॥ २४

आगात्तदा पूरयितुं प्रतिज्ञां वाराणसीमात्मकृतां कदाचित् ।
गच्छन्गृहं विश्वपतेस्तदर्थं ददर्श दीनान्गणशस्स मार्गे ॥ २५

धनं यथाशक्ति विसारितेषु निधाय पाणिष्वनुतापपूर्वम्।
कुष्ठेन घोरेण निपीडिताङ्गं कंचित्प्रपेदे कृतहारवं क्रमात्॥ २६

दूरीकृतं यन्निकटं मनुष्यैः शोच्यां स्थितिं तस्य निरीक्ष्य तूर्णं।
अङ्गानि सर्वाण्यभिमृश्य पूर्वं पाणी गृहीत्वा विकलौ निजाभ्याम्॥ २७

ईशो महान्कष्टमिदं सहस्वे त्याख्याय तं नेत्रजलैरसिक्त।
इत्थं चिरं भद्रवचांसि भूयो निगद्य मन्दं विजहौ रुदंस्तम्॥ २८

ययौ ततो मन्दिरमात्मयोने र्लेभे च चामीकरपट्टिकां स।
देवस्य भक्तः परमस्सलोके भक्तिर्निजा यस्य नरे विशाला॥ २९

---

4. ॥ उपहारः ॥

नृपः प्रयातो मृगयार्थमेकदा
मासेषु यातेष्वपि नागमत्पुनः ।
अत्रान्तरे दुस्सहखेदनिष्ठुरं
दुर्भिक्षमेकं प्रविवेश मेदिनीम् ॥ १

ववाम वह्निं तपनस्सुदारुणं
जलाशयाश्शुष्कतरा श्च चक्रिरे ।
सस्यानि दग्धानि बभूवुरञ्जसा
प्रजा नितान्तं कबलीकृताः क्षुधा ॥ २

शेकुर्नियुक्ता भुवि राज्यधारणे
नाज्ञाप्रयोगै रवितुं क्षणं जनान् ।
आढ्यास्तथा संचितधान्यराशयो
नापारयन्दातुमतो निवारणम् ॥ ३

कार्तान्तिकाः पौरवराः पुरोहिताः –
दुर्भिक्षहेतुं भृशखिन्नकमानसाः ।
पप्रच्छुरेतस्य च शान्तिफक्किकां
" भूयां श्च मन्युः फलितोऽत्र दैविकः ॥ ४

प्रेयस्तमं यज्जगतीह गण्यते
 नृपेण दातव्यमिदं प्रशान्तये "।
प्रत्यूचुरित्थं हृदयस्य दारकं
 वचोऽप्रियं पथ्यमहो पुरोधसः ॥ ५

बल्यर्थमेनेऽथ ययाचिरे प्रियं
 राज्ञीं कुमारं क्षितिपाललालितं।
क्षेम जगत्याः परिगण्य सोत्तमं
 भृशार्दितापि प्रददौ स्तनंधयम् ॥ ६

इष्टाश्च देवा स्समयस्समागतो
 बलिप्रदानाय शिशुस्समाहृत ।
तावन्निवृत्तो मृगयागतो नृपः
 क्षणान्न्यरौत्सीदुपहारसंभ्रमम् ॥ ७

उवाच चव "निरणायि साधु नो
 पुरोहितैः किन्नु सुतः प्रियोऽथवा।
भार्या प्रिये" तन्महिषी निशम्य सा
 चकार देहं द्रुतमेव देवसात् ॥ ८

5. ॥ माणिक्यहारः ॥

वृद्धः पिता तस्य तनूजवर्या स्त्रयोबभूवु पितृभक्तिमन्तः ।
माणिक्यहारः कमनीयकान्ति वृद्धस्य पार्श्वे सततं चकास ॥ १

अथैकदा तान्जनकोनिमन्त्र्य प्रोवाच "पुत्राः शृणुतादरेण ।
श्रेयस्करं हारमिमं मदियं करोति यः कर्म भृशप्रकृष्टम् ॥ २

युष्मासु तस्मै प्रददामि नूनं प्रयत्यतां भूरिपरिश्रमेण" ।
इत्युक्तवन्तं पितरं प्रणम्य ते निर्ययुस्साधयितुं सुकर्म ॥ ३

क्रान्तेऽथ वर्षे पुनरराययुस्ते निर्वर्त्य कामं महनीयकार्यं ।
आचख्युरात्मीय मुदन्तमेकै कशश्च पुत्रा जनकं प्रहृष्टाः ॥ ४

अन्विष्य लोकोत्तरकर्म भूमिं प्राप्ता मया पर्यटता विशाला ।
ऋद्धस्य कस्यापि वणिक्सुतस्यो दपादि मैत्री मम चात्र पुर्याम् ॥ ५

समर्प्य सर्वं मयि सार्थवाहः कार्यस्यहेतो र्निरगाद्धनं स्वं ।
काले गते दीर्घतरे स आगात प्रत्यर्पयं न्यासमखण्डमेव ॥ ६

किं मन्यसे तात न कर्म साधु प्रसादमर्हामि तवाद्य येन ।
उक्त्वेति वाचं विरराम सूनु ज्येष्ठः पिता प्रत्यवदत्तदानीम् ॥ ७

त्वं पापभीरुः कृतवान्यदेतत कर्तव्यमेवात्र विशिष्यते किं ।
अथ प्रवक्तुं चरितं स्वकीयं प्रचक्रमे मध्यमपुत्र आशु ॥ ८

नौकाधिरूढः पतितोऽप्सु बालः प्राणांस्तृणीकृत्य मया ररक्षे।
घोरे प्रवाहे किमु तात कृत्यं न गण्यते त्वन्मणिहार हारि ॥ ९

पिताब्रवीत्पुत्र विचेष्टितं ते नूनं महत्किन्त्वधिकं वृणेऽहं ।
क्षिप्रं कनिष्ठस्स्वकथामभाणीत् कदाचिदेकत्र गिरिप्रदेशे ॥ १०

नयन्नजान्वीक्षितवानरिं मे प्रान्ते प्रसुप्तं शिखरस्य भीमे ।
आसन्नमृत्युं सहसाभिधाव्य प्रबोध्य गूर्णन्मरणादरक्षम् ॥ ११

सद्यः पितोवाच तवैव हारो यदाचरो विस्मृत पूर्ववैरः ॥ १२

---

6. ॥ राजा कन्यूतः ॥

कन्यूतभूपो न्यवसच्छलथात्मा कृत्वाधिराज्यं समयं महान्तं ।
रुरोध शश्राम जघान भूयो जहार चाजौ ययुधे मुमोष ॥ १

चित्ते चकाराब्धितटे चरन्स स्वीयानि कर्माणि जगाद चोच्चैः ।
मरुत्सु चण्डेषु पयोधिमार्गे नयन् भटान् भीमतरान् रणेषु ॥ २

युद्ध्वाप्रवं भो विजयं बृहन्तं महीतले कस्य यशोऽस्मदीयम् ।
आस्थानलोकस्सहसान्ववोच युष्मद्यशः कस्य महीतलेस्मिन् ॥ ३

राज्येन किं मे गलितं वयश्च श्रान्तोऽस्म्यहं पुत्रवरा अमी मे।
कांक्षन्ति मृत्युं मम संप्रयाण कालस्समायात इतीव वेद्मि॥ ४

मैवं महाराज भण प्रसीदे त्याचुक्रुशुस्साश्रुमुखा जनास्ते।
वर्षाणि पञ्चाशदसंशयं त्वं जीवेर्मनस्वी बलवान्यत श्च॥ ५

जगर्ज धर्माधिगुरुस्सचेष्टः "कन्यूत भूपं प्रति मन्त्रिवर्य।
[1]
वर्षाणि पञ्चाशदिति प्रवक्तुं किं त्वं प्रमत्तः शरदः सहस्रम्॥ ६

नराजिजीवु, गिरिशृङ्ग उच्चे किं नैकदा स्तम्भयति स्म सूर्यं।
यूदाधिपो यावदरीं श्चहन्ति निशाकरं छादयति स्म तावत्॥ ७
[2]
कन्यूतदेवस्य मनो यदिस्या च्छक्यं किलेदं निखिलं तदैव"।
"किं शक्नुयामुत्तम धर्मरक्षि न्नूर्ध्वे स्थिरं कर्तुममुं पतङ्गम्॥ ८

किं चाररोधे प्रभवेयमर्हं स्तारापतेः खे रजतात्मनोऽहं।
मच्छासने तिष्ठति चन्द्रमाश्चेत् स्रोतांसि शास्यामहमस्य वार्धेः॥ ९

अमी नरङ्गा अपि कुर्युराज्ञा माक्रामका ये मम संज्ञयाऽद्य"।
व्यजिज्ञपद्धर्मगुरुः प्रणम्य "प्रभोत्वदीया पृथिवी जलं च"॥ १०

आज्ञापयामास नृपस्तदानी मम्भोधिमामन्त्र्य "विसर्पसर्प"।
परात्पवित्रादपसर्प रे त्वं तिष्ठाम्यहं फेनिल यत्र तस्मात्॥ ११

---

1. Priest 2. the Jewish chief

उद्वृत्त वाताहत मासनं गा भर्तुस्तव त्वं भव निश्चलो द्राक् ।
पादौ स्पृशाशा मम मा समुद्रे "त्यस्मै ददावम्बुधिरुत्तरं किम् ॥ १२

उच्चैस्तरं केवलमुज्जुघोष कल्लोलमाला महता जवेन ।
तीरेऽभिपेतुः पृथुनादवत्यः पश्चात्प्रसेरु र्नृपति र्नरा श्च ॥ १३

धर्माधिकारी च मृषाप्रशंसी, राजादिदेशाथ कठोरवाचा ।
" कदापि वस्सन्तु नमांसि मैवं नृरूपिणे नश्वरमृच्चयाय ॥ १४

वशे समुद्रा श्च भवन्ति भूमि र्यत्तेजसस्तन्नमत स्तुवीत" ।
ततः परस्तान्न कदापि भूपो दधार सौवर्णकीरीटमेषः ॥ १५

---

7 ॥ भर्तृविश्वासः ॥

शृणोति गोपः श्वशृगालयोस्समं
त्रिरावमेकं भयणात्मकं, स्थितः ।
शिलासु कीर्णासु दिशात्यसौ दशा -
ववेक्षतेऽनन्तिकगुल्म इङ्गनम् ॥ १

चक्षुः क्षिपन्वै हरिषण्डमध्यतो
श्वा दृश्यते कश्चि, दसौ न पार्वतः ।
चेष्टा अशान्ता श्च भवन्ति ह्रीयुता
गोपा यथा पश्यति, भिद्यते रुतम् ॥ २

न तत्र कश्चित्परितोऽक्षिगोचरो
निम्ने प्रदेशे जन उन्नतेऽथवा।
शब्दो न सीत्काररवो निशम्यते,
करोति जन्तुस्त्वयमत्र किं स्थले ॥ ३

संछन्नकोणः पृथुविश्रमालयो[1]
यावन्निदाघं परिहीयते स्थिरः।
नीहारराशिर्विपुलो न हैमनः,
पुरो भृगुस्तुङ्गतरोऽभिवर्धते ॥ ४
[2]

स्वपित्यधः कश्चन निस्स्वनो ह्रदः,
स्थलं सुदूरं हृदये नगस्य तत्।
दूरे च मार्गस्य तथैव वेश्मनो
दूरात्तथा मानुषपाणिपादतः ॥ ५

कदाचिदत्रोत्प्लवते सरस्तिरो[3]
मीनः प्रहिण्वन्निजशब्दमेककः।
काकस्य रावः परुषैः प्रतिस्वनै-
स्तुङ्गैः प्रकामं शिखरैरनूद्यते ॥ ६

1 Place of rest 2 Steep rock 3 across.

आयाति तत्रेन्द्रधनुश्च नीरद-
स्तुषारसंघा[4] पिहितांबरा भृशं।
सूर्यांशवश्चापि परं तु मारुत-
शक्तो न गन्तुं विहतः शिलालिभिः॥ ७

गोपः क्षणं तिष्ठति पापशङ्कया
पाषाणखण्डेषु शिलासु याति च।
श्वानैकदृष्टिस्त्वरयातितीव्रया
यावन्न दूरं गतवान् स तावता॥ ८

निरीक्षते मानुषमस्थिपञ्जरं,
भीतोऽतिमात्रं, परितो विनिश्वसन्।
ज्ञातुं चरित्रं च स संप्रपश्यति,
शिलोच्चयादुच्चतरात् सुसङ्कटात्[5]॥ ९

भयस्य भूमेः[6] पतितस्स मानवः,
स्फुटत्यथान्ते विशदं समं तदा।
ससार[7] तन्नाम, सकः, कुतः कदा
ऽऽगत श्च पन्थानममुं, कदा गतः॥ १०

---

4 mist 5 dreadful 6 birth place 7 bursts out

इत्यादिकं, किन्त्वतिशोकनिर्भरा
निगद्यते यस्य कृते कथा मया।
शृण्वन्द्भुतं तद्भृशशाश्वतं यश -
श्चिह्नं च यच्छब्दमयं समर्हति॥ ११

श्वानः श्वसन्दीनतरं रुदन्नयं
पुनः पुनस्तन्निकटे तथैव च।
मासत्रयं तद्विजने स्थलेऽ वस -
न्निदर्शनं स्पष्टम भूद्यथा दिने॥ १२

यस्मिन्स पान्थो म्रियते स्म दुर्भग -
स्ततोऽनु तस्मिन्पद एव वाऽथवा।
भर्तुस्समीपे स्थितवान् स रक्षकस्,
तं दीर्घकालं कथमेष जीवितः?॥ १३

जानात्यसौ यः प्रददौ समुन्नतां
भक्तिं च विश्वासममुं प्रमातिगम्॥ १४

---

8 monument 9 proof.

8. ॥ प्रश्नस्य पक्षद्वयम् ॥

अश्वाधिरूढः शितकुन्तपाणि रापादमस्तं कवचावृत श्च ।
कश्चिद्भटो राजपथे कदाचि द्वेगाद्ययौ वीक्षितनैकयुद्धः ॥ १

तदाऽपरस्तत्सदृशः प्रतीपाद्देशाद्भयी कुन्तकरश्च मार्गे ।
1
आगा, दुभौ तस्थतुराभिमुख्ये यत्रालसत्स्तम्भगतश्च खेट ॥ २
2

वर्णाविचित्रा पठिता उभाभ्यां तद्दृश्यमाना कुतुकान्विताभ्यां ।
3
अहो प्रभा स्वर्णमयस्य कीदृक खेटस्य वीरोऽवददेक उच्चैः ॥ ३

तदैव योधोऽपर उज्जुघोष भ्राजोऽद्भुतं राजतखेटजन्म ।
सद्यस्तयोगाविरभद्विवाद किं राजतं वा किमु हैममेतत् ॥ ४

अन्धोऽस्म्यहं किं किमुवाहमन्धः परस्परं वाद इति प्रवृद्ध ।
क्रमेण वाग्भ्यः प्रहरान्गतौ तौ कुन्ताहतौ पेततु रश्वपृष्ठात् ॥ ५
4 5

तौ मूर्च्छितौ मार्गचरो दयार्द्रस सिक्त्वाम्भसाऽसृग्लिवहेशयानौ ।
अलम्भयच्छीघ्रमसून्वोचत किमर्थमेवं च कृतं युवाभ्याम् ॥ ६

उभावपि प्रोचतुरात्मपक्षं स्वरेण दीनेन भृशात्तसारौ ।
एको ऽवदद्धाटकखेटमेतद् ब्रवीत्ययं राजतमित्यजस्रं ॥ ७

---

2 opposite 2 face to face 3 letters 4 words 5 blows.

अन्योऽभणद्राजतखेटमेत च्छपत्यसौ[6] हाटकमित्यशान्तं[7] ।
एवं तयो: प्रब्रुवतोस्तु पान्थो निरीक्ष्य सम्यक्परितश्च खेटम् ॥ ८

ऊचे किलेत्थं सुहृदौ युवां द्वौ यथा यथावद्गृहिणौ तथैव ।
गृहीतवन्तौ पुनरन्यथापि पार्श्वे च खेट: कनकात्मकोऽयं ॥
पार्श्वे च चित्रो रजतात्मकोऽसौ पक्षद्वयावेक्षणमेव साधु ॥ ९

---

9. ॥ धर्माचार्य हात्तः ॥

शुशुभे किल हात्तनामको जपमालाभरणो बृहद्वपु: ।
गुरुराड् जनधर्मपालक स्सुखितो जेर्मनिदेश एकदा ॥ १

प्रसतोऽनशनाद्विमोचनं[1] जनतावैक्षत नो मनागपि ।
गुरुमूचुर थैत्य ते द्रुतं "सुतरां वृष्टिविलोपकर्शिता: ॥ २

भगवन्नधुना प्रसीद भोस्सहनं दुष्करमेव न: प्रभो ।
करुणाशबलं तवेक्षणं पततादेषु जनेष्वनर्गलम् ॥ ३

---

6 swears 7 repeatedly 1 famine

भवतो वहुधान्य सञ्चयो वहिरागच्छतु तापशान्तये।
अशनाय वितीर्य तण्डुला नव नो मृत्युमुखात्क्षुधातुरान्॥ ४

इति तं वहुधा ययाचिरे चिरमस्तोकसमृद्धिसंयुतं।
गुरुरावददाशु हेलया "पिटकान्याहरतैत मण्डपम्"॥ ५

उदितं मधुरं निशम्य तद् गुरुणा जानपदा मदान्विताः।
विविशुः वसतिं[2] गुरोस्समे महतीं धान्यजिघृक्षयाऽऽसा॥ ६

सहसा कटुवागुवाच ता "नपहर्तुं मुपका इवेच्छथ।
चिरसंभृतधान्य मद्य मे" गिरमेतां परमस्य[3] सेवकः॥ ७

निगदन्निजकिङ्करानसौ निदिदेशेति "पिधत्त मण्डपं।
अनलस्सपदि प्रदीयतां दहतु प्रोज्ज्वल एव मूषिकान्॥ ८

तरसा सकलं समापितं न विलम्बोऽस्ति हि दुष्टकर्मसु।
रभसेन गुरुः प्रविष्टवान् स्वगृहं भोक्तुमथेप्सितं वहु॥ ९

प्रतिमां कृमिखादितां स्वका मनुपश्यन् गृहकुड्यलंविताम्।
कणिकाभिरभिप्लुतोऽद्भुतं स्वतनुस्वेदजलस्य, विह्वलः॥ १०

अकुतोभयमान्ययं गुरुः कथमप्याश्रयत स्वमासनं।
स्वदते स्म न किंचिदत्र वै गुरवे संप्रति दारितात्मने॥ ११

---

2 residence 3 God

क्षणलेशत एव मूषिकः श्चलितः कश्चन सुष्ठु खादति।
तदनून्दुरु[4]रन्य आगत स्तमनु प्रेङ्खति मूषकोऽपरः॥ १२

इति वैद्युतवेग[5]माश्रिताः क्षणकाले बहवश्च मूषिकाः।
पुरतः परतश्च भूमितस्समवेताः परितस्तमूर्ध्वतः॥ १३

तरति त्वरितं नदीमयं जवतो गच्छति गेहमाश्मनं।
विधिदृष्टिगतो न रक्ष्यते प्लवते वारिणि मूषिकावलिः॥ १४

झटिति प्रविशत्यसौ[6] गृहं गुरुराड्यत्र सुखं प्रतिष्ठितः।
कणशः कणशश्च मूषका युगपत्खादितुमुद्यता मुदा॥ १५

रदना रचितास्सुघर्षणादुपले तिग्मतरा मुहुर्मुहुः।
स लुठत्यतिवेगतो जपन्गुरुरक्षान्[7] भ्रमतीह तत्र च॥ १६

अहहा पृथुमांसपर्वतः क्षणतोऽस्थ्नां चय एव दारुणः।
अतिभीजनकं कथानकं परिपुष्णातु मतिं सुशोभनाम्॥ १७

---

4 Rat 5 lightning speed 6 this 7 beads.

10. ॥ सलमनो भ्रमरा श्च ॥

राज्यं बभार महता यशसा नृपेन्द्रः
प्राज्ञः पुरा सलमनस्सुगृहीतनामा[1] ।
श्रुत्वाद्भुतामवनिपस्य शिवाधिराज्ञी[2]
कीर्तिं, जगाम जवत शुभराजधानीम् ॥ १

आस्थानगान्यतिशयावहभांसि देवी
द्रष्टुं तथा समुचितं च बलिं[3] प्रदातुं ।
तत्राययौ न खलु केवलमेतदर्थं
तास्ता मुहुर्नृपकथा श्रुतवत्यसौ यत् ॥ २

विद्या वचांसि समलंकुरुते नृपस्य
प्रज्ञामणि गलति तद्वदनोत्थशब्दैः ।
आभाणकैः[4] श्रुतिसुखैरनिशं मनोज्ञ-
र्नीतीरसावुपदिशत्यवनीधरेन्द्रः ॥ ३

जिज्ञासुरत्र निखिलं खलु किंवदन्ती[5]-
तथ्यं बभूव महिषी, पुनरीदृगन्यत् ।
शश्राव सा सलमनं प्रति, यद्वरिष्ठं
प्रश्नान्स यद्विवृणुते गहनानसाध्यान् ॥ ४

Solomon 2 Queen of Sheba 3 tribute 4 riddles 5 rumour or report.

स्त्रैणा[6] श्च यद्विविध चित्रतरा स्स माया[7]:
पश्येत्सदा मुकुरगा इव सुप्रसन्नाः ।
सूक्ष्मेक्षतां नरपतेरिति विश्वघुष्टा -
मायादियं नृपसभामभिवीक्षितुं ताम् ॥ ५

राज्ञो दधार पुरतस्स्वकरद्वयात्तं
मालाद्वयं कुसुमभास्वरमञ्जसा सा ।
एकाऽवनीवरतमोपवनीगृहीता -
नेकप्रफुल्लसुमरङ्ग[8]चयाश्रितश्रीः ॥ ६

अन्या मनागनवरा रमणीयतायां
दिव्यी[9] भवत्कृतकपुष्पविचित्रशोभा ।
"सत्या ब्रवीतु कतरा कृतका[10] च केति
प्राज्ञो भवा" निति च सा सहसान्वयुङ्क्त ॥ ७

वाचंयम[11] स्सलमन स्सकला श्च सभ्या
आश्चर्यमूढहृदया दुधुवु[12] श्शिरांसि ।
मालाद्वयार्पितदृशा, स्सुचिरं नृपालो
निर्वाक्य, एष न पुनर्वदितेत्य भाञ्च ॥ ८

---

6 womanly 7 tricks 8 colour 9 divine 10 artificial.
11 mute 12 Shook 13 natural.

भूपेन्द्रमौनमुदिता पुनरङ्गनोचे
"नैसर्गिकी च कतरा बुधवर्य माला।
नैवोचितोऽत्र लघुकर्मणि ते श्रमोऽयं
ब्रूही" ति किन्तु बुधराडजहान्न मौनम्॥ ९

अत्यन्तसंशयविमोहितमानसोऽयं
चिन्तागतस्सपदि पश्यति चञ्चरीकान्।
म्लानप्रसूनमधुने भ्रमतो बहिस्स्थान् -
झङ्कारिणो, स्मयत ऊद्धरते च शीर्षम्॥ १०

सद्यस्समादिदिशिवानवघाट्यतां द्राग् -
वातायनं तदिति तद्भणितं तदेव।
उद्घाटितं च तरसैव यथानृपाज्ञं,
गेहान्तरं प्रमुदिता भ्रमराः प्रविष्टाः॥ ११

देव्या श्च दक्षिणकरस्थ सुमानि वेगा -
दापेतुरेवमखिला नृपतिस्सदस्याः।
मालां निजां च बुबुधुस्तु षिबाधिराज्ञी
13
लज्जाहता निववृते गदितुं स्वदृष्टम्॥ १२

प्राज्ञस्सदा लघुतरादपि वायुलेशात् -
तत्वं परं सुखकरं च सुनीतिमार्गम्।
अन्यत्तथा हृदयरञ्जकमीक्षते द्राक्
संराड् यथा सलमनः प्रथितश्चकार॥ १३

11 ॥ वासना प्राबल्यम् ॥

मुनिवरस्य पपात वियत्तला -
  च्चरणयोरतिपीडित एकदा ।
परिपतद्द्विकपादनखान्तर
  ग्रहणविश्लथ मूषिकशावकः ॥ १

करुणया मुनिरात्मतपोबला
  दकुरुताशु शिशुं वरकन्यकां ।
अतनुना कुतुकेन विवर्धितां
  रुचिरयौवनमागमदञ्जसा ॥ २

पितृजनस्य बभूव निसर्गजं
  परिणयं प्रति संप्रति चिन्तनं ।
अददतस्समये खलु कन्यका -
  मघचयस्सुमहानिति कीर्त्यते ॥ ३

तदनु सत्वरमेव विचारिता
  वरगुणा जनकेन च कन्यया ।
जगति यो बलवत्तम ईक्ष्यते
  स भविता दयितो मम नायकः ॥ ४

अवददेवमियं, तरसा मुनि -
 स्सह तया तपनं गतवानसौ ।
ऋषिरुवाच "रवे बलवत्तमो
 जयसि यत्त्वमिदं जगदोजसा ॥ ५

अकथयत्सहसा न तथेति सा
 निधिरयं तु बलस्य पिधीयते ।
घनगणे र्मुहु, राशु गतो मुनि -
 र्जलदमित्यवदश्च बलं तव ॥ ६

गुरुघनान् भणति स्म च कन्यका
 शिथिलयत्यधिकं पवनो बली ।
सपदि वातमगात्स सबालिको
 जगदिवानसि विष्णुरवीर्यवान् ॥ ७

अतिबली पवनो न स पर्वते
 प्रभवतीति तया प्रतिभाषितं ।
अथ पिताऽगमदेव शिलोच्चयं
 बहुबलो भवसीति च घुष्टवान् ॥ ८

युवतिरेतदवोचदथाचिरा -
 द्गिरिरयं मुषकेण निखन्यते ।
मुनिरनन्तरमेत्य च मूषकं
 त्वमसि किं बलवत्सु भणाग्रणीः ॥ ९

इति जगाद सुतेति तमावद -
छलियरो जनक प्रिय एष मे।
झटिति सोऽकृत तां किल मूषिकां
पुन,रहो वलिनी भुवि वासना ॥ १०

---

12 ॥ धात्री मोती ॥

ज्योतिर्नगर्यां लसति प्रशास्तस्सरित्तटे चैत्यनिकेत एकः।
उद्यानमध्ये चिरकालवर्ती श्वेतोपलैर्निर्मितपूर्व भाग ॥ १

निदाघतप्तः पथिकस्समीपे विश्रान्तिमिच्छन्निषसाद कश्चित्।
पप्रच्छ तत्रस्थजनं स सद्यः शेतेमहान्कोऽत्र सुहृत्प्रसीद ॥ २

किं विप्रवीरः कृत धर्म, आहो स्विद्योगिवर्यायतचित्तवृत्तिः।
कुतूहलं ब्रूहि ममात्र चेति, श्रुत्वैतदारब्ध ससंप्रवक्तुम् ३

पुरे पुरास्मिन्नभवन्नरेन्द्रा वीर्येण शौर्येण च विश्रुता ये।
ते राजपुत्राः प्रभवश्चसूर्य स्तदन्ववायस्य, तनोति यस्य ॥ ४

तारागणो रत्नकिरीटशोभां पृथ्वी भवत्यद्भुतपादपीठम्।
तद्वंशजातस्य महीश्वरस्य प्रासूतपुत्रं महिषी, परं तु ॥ ५

सद्योऽल्प भाग्यात्प्रययौ दिवं सा विहाय तोकं नृपतिं शुचेच।
धात्री नियुक्ता सहसाऽथ राज्ञा तदाप्रसूता शिशुपोषणाय॥ ६

जाता प्रसिद्धे नृपपुत्रवंशे चन्द्रानना कम्रतरा गुणौघैः।
मुक्ता भदन्तच्छवि भूषितास्या मोतीति सार्था भवतिस्मचाख्या॥७

चित्रं विरेजे नृपगेह एषा वत्सौ वहन्ती कील निर्विशेषं।
पर्यायतो वक्षसि तद्वदेह्, स्नेहः प्रवृद्धस्समये व्यतीते॥ ८

संमिश्रमस्या रुधिरं च तावन्नरेन्द्र भक्त्या, हृदये यदस्याः।
श्रद्धा वभूवाशिथिलातितीव्रा, कान्तं द्वयं तत्तनये समानम्॥ ९

भागीव मातु शिशुरेष कृत्ये नस्तन्यपायी यदि राजसूनुः।
पीतो न चेत स्वोदरपूरमेषः सुप्वाप मंचे न सचेदसुप्तः॥ १०

आश्लिष्य राज्ञो रजनीषु बालं वाहुद्वयेनाल्पतरेण बालः।
अशेत रक्षामिव कर्तुकामः पत्रं यथा पुष्पमित्रघातात्॥ ११

राजापकारस्समहान्प्रवृत्तो दुष्टाश्च संभूय कुमारराजं।
जिघांसवो दत्त धना असद्भयः छित्वासिनाऽऽसक्तजनांश्च
[राज्ञि॥ १२

सद्यो निहत्याखिलरक्षिलोकं संप्रापुरन्तः पुरमेव तूर्णं।
मोतीसुतः क्रीडति यत्र चांके नृपात्मजो न्यस्तकरः कुचे च॥ १३

सामन्द्रगीतं कुरुते च मोती वाद्यानुषक्ताश्च भवन्ति दास्यः।
तदा समागाच्छ्वसनेन हीनो नेत्राननादर्शितभीतिरेकः॥ १४

मोतीमवोचन्नृपसूनुमत्राहन्तुं नरास्सन्निहिता, न वेद्मि।
यद्रक्षिणो द्रव्यवशीकृता वा निपातिता वाऽनव धानकाले॥ १५

तावच्छ्रुतः खड्गनिघर्षणोत्थः शब्द श्च सोपानतलेषु जातः।
उत्सङ्गदेशात्समकालमम्बा मोती निनाय स्वसुतं ह्रदन्तम्॥ १६

राज्ञीसुतं पीतपयोधरोष्ठं तूर्णं स्तनात्संस्त्रयति स्म चांके।
विश्लिष्य सा राजसुतस्य चूडा वस्त्रं च मुक्तामयमेखलां च॥ १७

सद्यः शिरस्कं रशनां स्वपुत्रे संयोजयामास ससंभ्रमं च।
आत्मीयमांसासृग घो निधाय प्रेष्ठं सुतं धारितराज भूषम्॥ १८

ह्रदोऽन्तिके सा स्फुटितस्य गाढं निगूह्य भूपालकनन्दनं तं।
खले र्न यावद्व्यवधानमेभि र्निरस्यते तावदगाद्बहि श्च॥ १९

प्रोवाच तेष्वन्यतमो "ऽत्र शेते कुमारराजो [जगृहुस्तथा ते]।
भूषाविशेषै, स्तु पलायिता सा धेनुर्द्विवत्सा, कृतमेव सम्यक्॥ २०

तया स्ववत्सो जुगुपे, न दोषः, खड्गस्य धारा शमयत्यवेत।
स्फुलिङ्गमेतं किलराज भानोः, हत त्रिवारं सुहृद श्चतु श्च"॥ २१

"उष्णीषमस्तः कटिसूत्रधारी मोतीसुतः कूरवमेव चक्रे।
मुदा" हुरेवं नृपपुत्रगोपाः "खड्गा यदा तद्धृदये निमग्नाः ॥ २१

तदा न रोदो, न च वेदना वा, परं तु हासेन शिशूचितेन।
प्राणान्जहौ, यन्नृपनन्दनार्थं तत्याज स्वीयं किल जीवितं सः॥ २३

इत्थं ररक्षे नृपपुत्रमात्रा वंशोनृपालस्य चिरंतनो न"।
पान्थोऽब्रवीन्मित्र धनं प्रभूतं शुभानि वस्तूनि बहूनि तस्यै ॥ २४

वस्त्राणिदिव्यानि च, तज्जनेभ्यः क्षेत्राणि दत्तानि, गृहं च तस्यै।
प्रासादमध्येऽत्र. कदाचिदस्यास्स्नेहोऽधिको राजसुते
[स्वयसूनोः ॥ २४

इत्युक्तवन्तं पथिकं स ऊचे "देव प्रसीदत्विदुमत्रनाभात्।
वासांसि रत्नानि सुवर्णमस्यै दत्तानि भूयांसि धनानि चैव ॥ २६

परं तु तस्यां निशिसा प्रसन्नऽगाधं स्वचित्ते निचखान खड्गं।
"त्रातो नृपो, धापयितु सुतं मे यामी"ति सास्रमयते
[ब्रुवन्ती ॥ २७

13 ॥ तन्तुवायसिलसः ॥

इङ्गलण्डदेशे न्यवसत्कदाचन
ग्रामे कुविन्द स्सिलसाभिधः पुरा ।
अगृह्यसौ मध्यवया अनक्षरो
दिवा सदा व्याप्रियत स्वकर्मणि ॥ १

तुरीसहायो वसनानि निर्ममे
धनेन सार्यं च विचिक्रियेऽसा ।
आयौवनादाचरतोऽस्य तं क्रमं
यातासु नैकासु शरत्सु खण्डशः ॥ २

किंचिद्धनं संचित, मात्मतुष्टये
ददर्श तन्निष्कमयं दिने दिने ।
रात्रावनल्पद्युति दीपसन्निधौ
पस्पर्श भक्त्या गणयां चकार च ॥ ३

पुनः पुनः प्रत्यहमेष चक्रिवा –
नेवं स यावच्छयितुं समुत्थित ।
मित्रं न, बन्धुर्न, नचैव तादृशा
बभूवुरस्मिन्सिलसस्य भूतले ॥ ४

येऽवापुरेतस्य हृदि स्थलं कृशं,
तथैव भावा न चकर्षुरेव तं।
समानि वा पक्षिरुतानि चन्द्रिका,
स्वकं सुवर्णं भवति स्म तज्जगत् ॥ ५

एवं तुरीहाटकबद्धजीवितं
चचाल वर्षाण्यधिकान्यकष्टतः।
परं तु किंचित्समपद्यतास्य तत्
प्रक्षोभयामास तदीयजीवितम् ॥ ६

न जीवयात्रा भवतीह जन्मिनः
कदाप्यकुण्ठा च चिरंकरीतिका।
स जातु विक्रेतुमहस्कृतान्पटान्
सायं यथावत्स्वगृहाद्गतस्तदा ॥ ७

चोरो जहारास्य धनं समग्रतो
बभूव योऽस्मिश्चिरदत्तवीक्षणः।
कुविन्द आगान्निरवर्तयन्निजाः
क्रियाः, प्रवृत्त श्च धनस्य दर्शने ॥ ८

हा किं वराकस्सिलसः करोत्यसौ
चुक्रोश शीर्षे समताडयद्भृशं।
धनं गतं केवलमेतदेव नो
सर्वं गतं तस्य यतोऽस्य तत्तथा ॥ ९

सुष्वाप रात्रौ न, पुनः पुन श्च सः
ददर्श पेटीं निजनिष्क काङ्क्षया ।
छित्राणि नाहानि चकार किंचन
स्त्रीयेषु कृत्येषु मनो विवेश न ॥ १०

कालो हि तीक्ष्णानि विरोपयत्ययं
व्रणानि मार्गेतर दुश्शमान्यपि ।
क्रमेण किंचिद्व्ययने कृतश्रमस्
तथापि चिन्ता न गतास्य निष्कगा ॥ ११

अगान्मुहुर्मोह मयं गतस्मृति –
स्तं कापि नाशा त्रिजहात्वकारणात् ।
गतं सुवर्णं पुनरेष्यतीति त –
न्निष्काण्डमेवार्धकृते स कर्मणि ॥ १२

मुहुर्व्यरंसीत्, प्रतिपालयन्नयं
सायं कदाचित्सिलसस्सुनिश्चितः ।
द्वारि स्थितो विस्मरणं चिरं यया –
त्वुन्मील्य चक्षुः स्वगृहान्तरैक्षत ॥ १३

सुवर्णपुञ्ज स्सपदि प्रभास्वरो
दीपान्तिके नेत्रपथं जगाम च ।
कथं नु वर्ण्यस्सिलसस्य तत्क्षणे
मोदो, दधाव प्रति हाटकं स्वकम् ॥ १४

अहो सुवर्णं यद्नेन वीक्षितं
सुवर्णवर्णं च सुवर्णकुन्तलं ।
सचेतनं पश्यदितस्ततोऽद्भुतं,
द्राक्सोऽभवत् स्तम्भितचित्तवृत्तिकः ॥ १५

लब्धप्रसादोऽथ पुनर्बुबोध सः
मनुष्यलोकं कनकाकृतीह यत् ।
वन्ध्ये कथं तद्धृदये न विद्यते
प्रेमांकुराः प्रोद्भवन्नवाः शुभाः ॥ १६

अबोधमेवाशु शिशुं गृहीतवान्
गाढं जुगूहोरसि बालिकां स तां ।
अनन्तरं पायनशायनादिकं
चकार रात्रौ ग्निलसस्स्वयं मुदा ॥ १७

वार्ताद्भुतेयं प्रससार वेगतो
ग्रामेऽन्तिकस्थाग्सिलसस्य सद्मनि ।
समेत्य हृष्टेन बभाषिरे समं
वृत्तान्तमेतं प्रति तेन सादरम् ॥ १८

अवेक्षमाणा मुहुरेव बालिका
मेप्पीति नाम्ना स्म च तां वितन्वते ।
एका विचेष्टा प्रकृतेः करोत्यसौ
लोकं समस्तं स्वजनं च बान्धवम् ॥ १९

एण्पी कथं तत्र गृहं विवेश, सा
तीरे तडाकस्य समीप वर्तिनः ।
मात्रा विसृष्टा सलिलं प्रविष्टया,
तयाऽनिवृत्तेऽस्तमिते च भास्करे ॥ २०

शिशुर्ददर्शात्र च दीपिकाप्रभां,
याता च सा तां प्रति, मुग्धचेतसः ।
द्वारि स्थितस्याङ्घ्रियुगान्तरालतो
गेहं प्रविष्टा सिलसस्य शोभना ॥ २१

अकारि कश्चिन्मरुरेतया मनो -
हरः किलारामवरस्समावहः ॥ २२

---

14 ॥ आनन्दकञ्चुकः ॥

रोगाभिभूतो नृपतिः परंतु दृशौ प्रसन्ने सहिते च कान्त्या ।
अभुङ्क्त राजोचित भोजनानि सुष्वाप रात्रौ कथनान्वितोऽसौ ॥१

तथाप्यवोचन्न सुखीत्यहं सः राजा किलासावधिकं विजज्ञे ।
अथाययुर्वैशनिशोऽगदज्ञा नापारयंस्ते शमनं विधातुम् ॥ २

आनाययामास परांस्ततोऽन्ते सुविश्रुतौ द्वौ भिषजौ समेतौ ।
एकस्तयो र्मूषिकवत् कृशोऽभूद् ज्ञानार्जने यस्समयं निनाय ॥ ३

लेभे च कालं भवितुं न पीवाऽपरो न वै शास्त्रकृतिं लुलोके ।
क्लेशं तदीया न ददुश्चिकित्स्या श्चजीव भाजो ददति स्म सम्यक्॥४

मृता यदि स्युर्द्विगुणं प्रदद्यात्तत्सन्तति वैद्यवरावुभौ तौ ।
जिह्वां नृपालस्य समं परीक्षां चक्रात उत्तुङ्गकुतूहलेन ॥ ५

खट्वागतस्योरसि ताडनं चांगुष्ठेन पूर्वस्स्म करोत्यथान्यः ।
परं तु लेशोऽपि रुजो न दृष्टस्स्वस्योऽसि राजन्निति वृद्ध उचे ॥ ६

सद्यो ववौ क्रोधमहाप्रवातो राजानुरूपो नृपतेर्ददे च ।
उद्बध्यतामेष इतीयमाज्ञा, बभूव भीतो भिषगन्य ईषत् ॥ ७

व्यामृश्य नासां स ततस्सचिन्तं प्रज्ञावतीं प्राचकथच्चिकित्सां ।
स्वप्यान्नरेशो सुखिकंचुके चे देकां त्रियामां भविता विरोगः ॥ ८

ततोऽनु दूतास्तुरगाधिरूढा स्सर्वत्र राज्ये जवतः प्रचेरुः ।
आलोकितास्तैर्बहवश्च पृष्टाः परंत्वलब्धः पुरुषः प्रहृष्टः ॥ ९

अकिंचना ये धनलिप्सवस्ते वित्तान्विता रिक्ततरा श्च मेनिरे ।
व्याध्याधिदारिद्र्यमृति प्रसूतारिष्टार्तिविद्धास्सकला बभूवु ॥ १०

काले गते ने ददृशुस्सहासं ग्रामे शयानं मृदुले च शाद्वले ।
सीत्कारिणं भिक्षुकवेषमेकं गायन्तमुच्चैस्समये वसन्ते ॥ ११

श्रान्तास्स्थितास्तत्र नृपस्य दूता स्ताद्दङ्मुदापूर्णममुं समीक्ष्य ।
आभासि मित्र त्वमतीव हृष्टस्ते प्रोचुरेवं, स बभाण चेत्थं ॥ १२

स्वरेण तारेण मुदन्वितेन न मेऽवकाशो भवितुं हि दुःखी ।
आलस्ययुक्तस्य नरस्य लोके व्यापारजालं सुमहत्किलास्ते" ॥ १३

"अयं नरो, नः खलु भाग्यमस्मान्निनायसम्यक्" "शतमत्रदद्मः ।
निष्कानिते मित्र, तवाद्य कंचुकं यावन्निशं देहि भवोत्तमर्ण "॥ १४

निधाय पृष्ठं स तृणे जहास यथास्य नीलं वदनं बभूव ।
"दास्यामि नूनं, भगवान् हि वेत्ति, परंतु पृष्ठे मम
[कंचुको न" ॥ १५

एवं सहास्यं हसतिस्म धूर्तो राजा तु शुश्राव दिने दिने सः ।
अपार्थतां दूतपरिश्रमाणां ददर्श भूयश्च नरस्य पीडाः ॥ १६

जिहाय संचिन्त्य निरर्थजन्म रोगांश्च रूढांस्तमसि प्रकामं ।
उद्घाटयामास स वातमार्गान् ववौ च वायुश्शयनीयगेहे ॥ १७

गत्वा बहिर्देहपरिश्रमं द्राक् चकार क्लृप्तेन पथा स्वकेन ।
ऊचुः प्रजा मङ्गलमस्य भूमिर्हर्षान्विता मोदयुतश्च राजा ॥ १८

---

15. ॥ बलैं प्रभुः ॥

तस्यास्स कर्णविवरे निगदत्यनुच्चै
"ख्यातुं मनो मम यदीङ्गितचेष्टिताद्यैः।
शक्नोत्यहं प्रतिदिनं बहु दष्टवांस्त्वां,
मन्येऽबले मयि महांस्तव भाव बन्धः ॥ १

श्रुत्वेदमावदति सा मृदुलैर्वचोभि
"स्त्वय्येव चित्तमनुरज्यति नान्यतो मे"।
आलेखकः प्रकृतिरूपनिरूपकोऽयं,[1]
सा ग्रामिका, तदधरे प्रियविह्वलेऽस्मा ॥ २

स्वीयं विनापनयनं निदधाति, देव -[2]
क्षेत्रं स तां नयति, तत्पितृमन्दिरात्तां।
यातो, "नयौतकमहं प्रभवामि दातुं,[3]
पत्न्यै प्रदेयमिह नेतरथा च किंचित् ॥ ३

प्रेमा विधास्यति गृहं सुखमस्मदीयं
त्वं जीवितात्प्रियतरा म' इति ब्रवीति।
उद्यानराजिमनु तां चलत पुरस्तात्
हर्म्याणि पश्यत इहातिमहान्ति चान्तः ॥ ४

1. Landscape painter 2. Church 3. dowry

शब्दायते मृदुतरं वनमातरिश्वा,
श्चिन्तागतस्सपदि बोधमवाप्य वक्ति ।
कान्ता "मिमानि भवनानि मनोहराणि
पश्याव यत्र धनिन प्रभवो वसन्ति ॥ ५

तत्सेविता चलति साथ शृणोति तस्य
स्नेहार्द्रसल्लपनवाचमवेक्षते च ।
यद्यद्बभूव रुचिरं महितं च तत्तन्
मध्ये तदीयनिजयोर्गृहयो स्समस्तम् ॥ ६
4

छायाद्रुमै र्बहुवि धैरुपशोभितानि
स्वल्पेतराण्युपवनानि तथैव नैकान् ।
छन्दानुरूपरचितानतिविस्तृताना -
5
रामान् पुराणवसतीश्च महान्वयानाम् ॥ ७
6

या निर्मितास्सुखकृते च महत्त्वहेतोः,
तद्दर्शितं निखिलमेव करोति तस्याः ।
प्रेयस्तरं तम, भिगच्छति तत्कुटीरं
चित्तेन सा, भवति यन्निकटे क्रमेण ॥ ८

---

4. his and her 5. according to taste 6. Nobles

ताभ्यां स्वजीव समयश्च नयिष्यतेऽत्र
कान्तानुरक्तिरधिका च करिष्यतेऽत्र ।
गार्हस्थ्यमस्य मधुरं भविताऽत्र नूनं
व्यग्रो भविष्यति यदा भरणे गृहस्य ॥ ९

इत्थं कुतूहलनिविष्टमना नितान्तं
मङ्क्षु[7] प्रपश्यति च तोरणमायतं[8] सा ।
वंशीयचिह्नसुभगं[9], प्रविशत्य धस्तात्,
सर्वातिशायि सदनं च समीक्षतेन्तः ॥ १०

नैके प्रमोद भरिताः प्रणमन्ति चैनं
द्वारे प्रगल्भतरकर्मकरा विनीताः ।
नीचैर्वदन्ति मृदु चोत्तर संप्रदाने,
तावत्स गच्छति पुरः क्रमशश्च कक्ष्याः ॥ ११

सा विस्मितेन नयनेन निरीक्षते त –
न्नैवाधिगच्छति, किमेतदिति प्रमूढा ।
गाम्भीर्यभाक् स तरसा परिवर्तते, तां
ब्रूते "ममेदमखिलं तव चे" ति शान्तम् ॥ १२

---

7. shortly 8. arch 9. family ensign

बलेःप्रभुस्स लसतीह महत्त्वसंपत् –
स्वातन्त्र्यनीतिमहितोऽतुलकीर्तिकोशः ।
सद्यो वराननमभूद्भितस्तु तस्या
रक्तं, च नम्रवदना तनुलज्जया सा ॥ १३

जातं मनो विकृत, माशु मुखं तदीयं
भूतं च पाण्डु मरणाहतवत्समन्तात् ।
किन्त्वेष कान्त इव संपरिषस्वजे तां,
प्रेम्णा च तद्धृदयमेष दृढीचकार ॥ १४

तस्माद्सावयततार्तिमिमां नियन्तुं
चित्तं तथापि विषसाद कदाचिदस्याः ।
स्त्रीणां निसर्गजविनीतिगुणाः मनस्सा[10]
स्थानानुरूपकरणीयचये[11] न्ययुङ्क्त ॥ १५

दाक्षिण्यवान्पतिरयं च बभूव नित्यं,
सारल्यसंभृतमभूद्धृदयं च तस्याः ।
औदार्यमीदृशम भात्तरसा महत्या
भूयिष्ठमेव यदियं जनवल्लभा भूत् ॥ १६

---

10. Ablative case 11. duty

आधिस्त्वखेदय दजस्रमिमां नु कश्चित्,
विद्धा बभूव हृदयेऽविरतं यतस्सा।
निष्पीडिताऽ सहजगौरव भार भूम्ना,
सन्नाऽधिक, भवति सन्नतरा स्म भूयः॥ १७

मन्दं ललाप किमयं न भवेत्स चित्र –
कारो जहार मम मानसमा:! पुनर्य। [12]
इत्थ समाद पुरत: क्रमशाश्च तस्य
वर्मा श्च सुन्दरतरान्सुषुवेऽ ग्रतस्त्रीन्॥ १८

पश्चादकालमृतिमाप सती द्रुतं सा
मग्न श्च शोकजलधौ प्रभुरेप बलिः।
दीर्घं रुरोद गहनं च पुन पुनः स
गच्छन्रुरोद, चलित श्च रुरोद भूरि॥ १९

तस्याश्शरीरमथ वीक्षितवान्कथंचि –
दानाय्य तानि वसनानि तया धृतानि।
ग्रामे विवाह समये, परिधाप्य तां तैः
शान्त्यं स्वबन्धुभिरकारयदन्त्य कार्यम्॥ २०

---

12. Ah!

16. ॥ स्नुषाचतुष्टयम् ॥

श्री श्रावस्त्यां विपुलविभवः कोऽप्यभूत्सार्थवाहो
वाणिज्यार्थं जिगमिषुरसौ प्रस्थितः शोभनेऽह्नि ।
काले तस्मिंस्तनयगृहिणीराह्वयामास चासा -
मेकैकस्यै समतिरददाद्व्रीहिबीजानि पंच ॥ १

युष्माभिर्वै चतसृभिरपीमानि यावद्गतोऽहं
प्रत्यागन्ता पुनरपि गृहं रक्षितव्यानि नूनम् ।
इत्यादेशं वितरति नवं सस्म तद्विस्मयाय
प्राज्ञाचारो न खलु सुलभज्ञेयतासन्नियुक्तः ॥ २

आद्या तासां श्वशुरगमनानन्तरं निर्विलम्बं
धान्यैरन्यैः स्सह गृहगतै र्योजयामास तानि ।
आस्ये चान्या चपलहृदया प्रास्य तान्याश्वखादी -
दार्यस्याज्ञामनुसृतवती तान्यरक्षत्तृतीया ॥ ३

चित्रं कर्माचरितमतुलं शिष्टया[1] बुद्धिमत्या
भूमावुप्त्वा बहुगुणयुतं धान्यमुत्पाद्य बाला ।
भूयो भूयः कृषिरचनया बाप्तभूयिष्ठधान्या
वापं वापं पुनरपि पृशुं संचयं सा चकार ॥ ४

---

1. The remaining one (the fourth)

श्रेष्ठ्यायातस्तदनु चलिते हायनेऽसौ तृतीये
श्रुत्वा सद्यो मतिनिपुणतामात्मनस्तु स्नुषाणां ।
आद्ये द्वे द्रागकुरुत गृहे दासकर्मानुयुक्ते
तार्तीयीकां तदुपरि च तां सर्वराज्ञीं कनिष्ठाम् ॥

* शुभमस्तु *

PADYA PUSHPANJALI.

PART I.

I. A SONG OF LIFE

1. Say not in sorrowful terms that life is empty. The world is real, not dreamy Always perform righteous acts.

2. The past empties itself in the sea of eternity and the future is enveloped in darkness. The present is visible and living. Always......

3, Desire is bondage and not the body. Cut it off and release is there immediately and here itself. This will continue after the body falls. Always.....

4. The past moment comes not back, time fleets so rapidly that even the existence of the present is doubted. Always.......

5 Not wholly joyous nor wholly miserable life is, by resorting to even-mindedness make it (the miserable portion also) joyous or give up both (misery and joy) with a balanced mind. Always....

6. In actions, dismiss the notion of one's own Act with the consciousness of world's work. This attitude will develop through practice. Always......

7. Unshakable wilt thou be even while the atom-bomb falls provided thy attitude is on this decided state Indulge not in unstable disputations. Always......

8 Obscure is the beginning and obscure is the end. Luckily the middle is manifest. Abandoning the idea that it is illusory, always perform righteous acts.

2. REMEMBRANCE OF RISHIS

1. The un-made word (the vedas) flowed from their mouths; they discovered the entire universe through the yoga of meditation, all their gods were worshipped in fire, prostration to those ancient seers.

2, They, of superb tranquillity, burnt down, through severe penance and the heat of the fire kindled by them, the evil forces that moved about on earth destroying the happiness of mankind in the shape of asuras and panis in ancient days.

3. Their mind was bigger than the universe and minuter than the minutest atom, they knew of things from the highest to the lowest, they gave all the sciences for the welfare of human society.

4. They pondered well over the complex and profound nature of mind and produced for the prosperity of man well-laid-out bunds of Dharma, remembering older practices.

5. We are now attempting to subvert from the root their long-standing laws of tested strength, shall we not assume modesty thinking of those great rishis and desist from such attempts soon?

3. THE MANSION OF POETRY

1. Arises, surpassing all other splendours and built of the splendour called word, by bands of great (artists), this ancient, lofty, broad-based and stable palace in our dear Bharat.

2. The rays emanating from this (palace) of lustre surely illuminate your world otherwise blind, the authorless word, the treasure-house of delectables for the discerning, forms the invisible, firm foundation.

3. The Ramayana of immortal lustre, the first poem, was revealed by Valmiki, the grandfather of the family of poets; the Mahabharata shedding brilliance in the world, the Himalaya of splendour, was composed by Vyasa.

4. This sage-made pair appears as it were the unshakable, splendid and broad basement of the mansion, under the shade of which all (other) poets constructed sweet and fine apartments of poetry.

5. The wonderful hall called Brihat katha, the play-house of childpoets and the puranas (are there), these form the ground-floor which is frequented by the wise for matter and ideas.

6. Then entered rules in the art of architecture; lack of naturalness slightly appeared, ornamentation came in; but there was moderation. At that time arose wonderful structures.

7. This was the great golden portion of the mansion and the chief architect there was the poet Kalidasa. Those admiring readers throughout the whole world who once enter the Sakuntala or Meghasandesa never get out.

8, The great poets Bhasa, Aswaghosha, Bhavabhuti and others created wonderful and stage-brilliant store-houses of fine sentiments and thus another floor was brought into existence. Bana and others also had contributed their substantial labour therefor.

9. Increase of the decrease of simplicity, abundance of artificiality, intensity of verbosity, poverty in sense, excessive use of compounds and an overlove of figures of speech, these

showed themselves in the latter-day productions and light was put out.

10. What is there to be wondered at, if people generally avoid such dark and unfrequented structures! Let the good mansion be made big and light-laden once again by (following) the simple path adopted in former times.

4. INTERDEPENDENCE

1. The one great law of interdependence reigns supreme in the universe under the operation of which all affairs of the world run smooth, the sun attracts the sun and planets and these (attract) one another and thus are all stationed stable in the sky through the strength of cooperation.

2. On minute observation, not a single thing which is devoid of dependence will cross the path of (your) eyes, the entire universe from the atom to the extremity of Brahmanda is subject to the rule of this Law.

3. Well-known is the exchange of sacrifice and food between men and gods, the sea and the cloud and the master and the good servant are bound to each other, this (mutual) tie between the husband and the wife and the ruler and the subjects is so patent This nature-ordained relationship is eternal in the world.

4. All of you are every day turning out work with all your means, you know or know not that its fruit is enjoyed by all. The article produced by the labourer's hand is invariably not for his enjoyment, the tiller or the weaver does not get the grain or raiment.

5. In this manner is seen the movement of all the parts in the universe for the achievement of a single purpose; but

this one thing has to be pondered over that a mysterious selfishness, found in every one, makes creatures do sinful acts in abundance by compulsion with the result that the individual the community, the nation and the country are bitten with hatred towards each other.

5. NATURE AND ART.

1. That which is lovely, glorious and pleasing, charming and sweet, known as Lakshmi in the world is whose one half; that which is terrifying, cruel, killing and extremely horrible known as Durga in the world is whose other half.

2. Whose pleasant and fearful forms were assumed by god Ardhanariswara with handsome eyes and brows, winning smile and stout breasts (on one side) and the pinaka bow, snakes and the forehead-eye (on the other side), she, our mother Nature, shines arrayed in two forms.

3. Man, the child of that goddess was not satisfied with her good creations and with the rise of intelligence brought forth arts, peaceful and terriblé things from the plough to the atombomb were produced in plenty. This creation of man goes by the name of art-goddess (Kaladevata or Saraswati)

4. Thus, lucky indeed is mankind for the enjoyment of which there are the nature-given moonlight, rivers, cuckoo-cry, flowers, etc., houses, gardens etc., given by skilled arts and poetry, music etc., given by fine arts.

5. The greater the variety of enjoyment, the greater the modes of destruction, the world is already dreadful on account of lightning, hurricane, germs and wild animals but today it is more so on account of the life-taking machine-weapons. Let

not the advancement of knowledge be for destruction but be for welfare.

6. SAKUNTALA'S SOLILOQUY.

1. Five long years, made longer by affliction, have elapsed somehow since I, of ill-luck, came to this hermitage of Marichi coveted by all the terrestrial sages.

2. What has happened to-day that I feel excited? Is there going to be happiness for me, sorrow-stricken? What would be joy for me but the king's union? Will it materialise in this place, inaccessible to man?

3. Recollections of the past, intermingled with pleasure and pain spring up to-day (in quick succession) like arrow after arrow. I was brought up in father's hermitage with herds of deer. (While) I was watering the trees and creepers.

4. I was seen by the king whom I saw also. Mutual love was born at once. How possible the forgetting of those sweet days spent with him afterwards?

5. I was then despatched to my lord's home as a prospective mother. With tears I parted with father, the two friends, the young deer and the creeper. Thinking much within myself and journeying in stages, I entered the audience hall of the Puru King.

6. There the fall of thunder. Through mother's compassion I was brought here. The dispeller of my and the king's grief, the binding tie of love and the (future) ruler of the world was born. Since then, I practise abundant penance, thinking of my lord.

7. The son of Gadhi who had his caste changed is my father; my mother is of superhuman origin; the great Kulapati

is my fosterer, my living and training in his hermitage, as for my lord, Oh! he is the greatest in the world.'

8. 9. But this separation from my lord, the most unbearable, which I don't deserve and for which there seems to be no end, torments me excessively. What could be the reason? It is not the king, the most excellent at virtue, whose heart-rending plight was depicted to me by Sanumati. Having sighted the ring, he at once understood the truth and is pining for me in repentance. Alas! it is a world that stands between him and me.

10. My two dear friends are not at all to blame. They had known the tale of the curse and (certainly) cautioned me, out of love, that I should show the ring at the time of necessity but owing to ill-luck it had dropped into the water.

11. What could I say against my forest-dwelling father who had brought me up out of sheer affection and who knows his duty? It was Durvasas (ill-clad) of great penance that had played the chief part in my life the result of which was not insignificant.

12 A merciless punishment was inflicted which brought about my lord's forgetfulness and this separation. I should think it was a device ordained by providence for my purification by which I should emerge completely stainless.

13. Father had enjoined upon me the duty of attending on guests. Thinking of the king alone, I forgot about it and was not aware of the great sage entering the hermitage. The result was a curse, the most proper for failing in duty.

14. Love-blind I had behaved in this unvirtuous manner like an ordinary girl given to animality. Love, unrestrained

by virtue, leads to disaster! Since then, all the stains have been burnt down by penance (heat).

15. The state of beloved given up now and that of wife taken up (instead), the pleasant condition of my mind (just now) tells of re-union here, but I hardly understand how; (anyhow) fate is strong, I have heard that he has gone to render assistance to Indra,

16. He would be returning in two, three days, and might perhaps halt here on his way back for paying his respects to the Rishis. May it be so and may there be our happy reunion!

7. WONDERFUL INDIA.

1. Wonderful the rivers with pleasant waters, the venues of forests, the lofty mountains, the beautiful sea-sides, the flowers and fruits, the birds of infinite hues, wonderful the honeyed moonlight and the sweet seasons.

2. Wonderful the stable Dharmas and very wonderful the beginningless Vedas and the progress (made) in all the Shastras (sciences), wonderful the sacrifices and penance; praiseworthy the system of learning. Oh! the wonderful social organisation for which there is no comparison.

3. But the greatest wonder is that in this country receiving gifts which is considered most despicable in other lands is looked upon superior and honourable by the wise. One able to conquer the three worlds lives here on other's gifts

4. The scriptures declare that receiving (from others) is a privilege. This rule applies not only to (some) individuals but the entire community called Brahmin is bound by this sharp rule. The community, though owning nothing, appears to possess everything.

5. If, at any time, the community hankers after riches the loss of Brahminhood makes its appearance immediately. The enemies of Brahmins are vanquished by their weapon of poverty. Contented, they make their living from others' hoardings.

6. Is there any land on the face of the earth like Bharata filled with an entire class of people bound by the vow of poverty? Will not this arrangement alone be enough to place this good country at the top of others?

7. Not slaves to wealth, and having curtailed the desires for enjoyment, they always devote their time for the welfare of the world. They ought to be preserved somehow who adhere to Sattvic aims and who preserve this culture, the wonder of the world.

8. The story of Bharat's gaining its independence is the crown of wonders. A battle was fought in which people resorted to sacrifice discording violence and Oh! the wondrous victory.

8. BHISHMA'S GREAT SACRIFICE.

1. Once the unassailable Bhishma is thought of, come before your mind the grand king of mountains, the deep seas, the Niagara falls displaying the greatest majesty in the world and the big and lofty towers projecting up in temples.

2. He was great, virtuous and heroic. Flow, my speech, for his praise whose origin was strange beyond imagination and the strangeness of whose vow was renowned in (this) world as well as in heaven. Recount now the story of his passing the strangest in the three worlds.

3. When the endeavours of Sri Krishna for peace had failed, alas! measures were concerted promptly for the waging

of war. Bhishma, the best in the family, was placed at the head of the Kurus. He accepted but said that he wouldn't kill the sons of Pandu.

4. In the morning, the hosts of warriors that had assembled in the battlefield on both sides were arrayed simultaneously and quickly by the aged Kuru the best among leaders and the son of Drupada, the crest jewel among warriors (respectively) and waited for the order to offer an unparallelled fight.

5. Then, without telling any one, the son of Dharma, who had known (the secret of) dharma hurried on to the camp of Bhishma with firm resolve, bowed and said, "Pray tell, O possessor of virtues, the plan to kill you whose fame as victor of the destroyer of kshatriyas shines forth as far as heaven."

6. The tenderhearted Bhishma replied, "Child, come to me again at (the proper) time" The son of Santanu then shouted in the presence of the warriors these words that proved poisoned arrow to the prominent Kurus – "Let the battle go on. The son of Pandu shall be the victor therein."

7. People there are known in the world renowned for their character but in the life of none (of these) is heard of a situation similar to this in which one asks for the life of the other as lightly as for water and the other says 'Yes'. What an evenness of mind of these two!

8. Life or death makes no difference to those of determined views who are constantly adhering to virtuous actions, but this is indeed a strange way of transacting business in which there is no consideration of self or non-self in the case of these two wise people.

9. Then commenced the attack of the assailants attended with fury; the most terrible massacre extending to the ends of the universe prevailed, and the mighty Bhishma bearing the weapon and shining like a cluster of lightning in the battlefield brought into being the moments of the end of the world.

10. So went on the tumultuous battle for eight days and by degrees a substantial portion of the Pandava army was destroyed. Then, on the following day, Dharma extremely overcome by fear and broken-hearted wended his way hastily to the son of the Ganges (Bhishma), the captive of virtues.

11. Prostrating, he said, "Superman, so long as you bear this invincible arm there is no thought of victory for me. O learned man, the hour for killing you is come. Tell me at once the plan. Delay not, my lord."

12 "What you have said is true, O repository of virtues. No man on earth will be able to kill me so long as I bear arms." Having said these words, Bhishma was absorbed in thought for a while and said to himself, "If there be my end, the strength of Duryodhana will be gone."

13. "Knowing this, how shall I bring about the destruction of (my own) party? Yes! it is certainly the view of the learned that a person of one's own party shall be given up if he is bereft of virtue and one of the opposite side shall be accepted if he is endowed with qualities and if the latter happens to be a member of one's own family much more so.

14. "I have lived in the house of the Kauravas so far! But that debt has been repaid by my manifold services in the war! I am determined to render assistance to this good man at this crisis and I set out to tell him now the device to kill me."

15. 16. Having thought over like this, the bull among Kurus said at once to the king's son, "O man of good will, my previous history has been known to all, that Amba didn't get (the fulfilment of) her desire from me through my preceptor. She then propitiated the lord Tripurahara (the destroyer of the Three cities) by abundant penance and obtained a boon to kill me and immediately entered fire. She was born again as the daughter of Drupada with memory (of the previous birth.) She then obtained from Sthunakarna malehood and is a male now with the name Sikhandi. This was narrated by the celestial sage (Narada).

17. I then made at once a vow within myself that I should not fight in battle against a woman or one who had been a woman before, O killer of enemies Sikhandi has been a woman previously. Let Arjuna, the great hero, place him in his front in the battle and quickly strike me who will throw down arms

18 A person of tremendous sacrifice, prince among holders of the vow of virtue, ocean of virtues, cutter of many a knot of virtue, firmminded, is born in virtue, lives in virtue with unassailed fortitude and advises death likewise. This is the way of the virtuous.

9. POTENCY OF WORD.

1. Speech, thou art mysterious. Through thy grace has been transmitted to me an iota of thy wealth. I make use of the same in the act of thy praise. Make it profuse presently that all thy manifold and matchless excellences might be extolled.

2. Thou didst exist before the time when earth and other things came into being; with thee of great might all

things were created, without thee, O word, the universe will be lifeless and dumb, the world of objects will be un-differentiated as in darkness.

3. Thou existest in man in various forms as an uncommon characteristic. As regards the speech of other animals in the world I know not, man's prominent and superior features like verticality are known but (his) possession of thee shines at their top

4. All activities of man in this world are dependent upon thee, every one ceaselessly endeavours to propitiate thee but thou, ever playful never placest thyself under any-body's control undergoing growth and change, being full of vigour

5 While using thee, man very often fails to express properly the ideas generated in the mind, this is the cause for the multitudes of quarrel in society, speakers are not often able to understand one another.

6. The ideal man, the son of Dasaratha, the best king, the divine man whose story is known in the three times and the three worlds, the choicest among speakers uttered words pleasing, wholesome, first, smiling and measured, truthful and sweet, direct and soft.

7. In the expressions of the poet, the storehouse of qualities and figures, the device of suggestion (Dhvani) certainly produces pleasure by hinting profusely at unexpressed matter, but it is not known if this deftness at twists of expression will in its entirety be or not in the path of progress in the world.

8. Inequality exists among men based upon character, men there are, who are one both at heart and speech, there

are others whose heart and speech are different. Speech is used as well for concealing thoughts as for expressing them.

9. Thou, of illumination, art the strong seed of civilization, through thy splendours, O word, endowed with wisdom the whole world looks as if unified, cast off for a moment thy feats of bombast, assume calmness, become clear, absorb virtues and make this earthly sojourn happy.

10. ON LABOUR

1. Sacred is all labour which is hearty and beneficial, from all aspects there is no high or low in the fraternity of labourers, no difference exists between the scavenger and the ruler in the task of maintaining the State, as among the parts in a chariot or a machine there is no inequality.

2 A labourer engaged in work should find pleasure in the toil itself straining to his utmost capacity and with sincerity. The result will follow of its own accord. This principle is true for gods like Vishnu and Siva and is likewise for men, This is the path of action proclaimed by the Vedas.

3. Men, possessing wealth, somehow have an aversion for physical labour probably on account of the fatigue caused by the weight of the riches they bear, they enjoy all the pleasures accruing from riches themselves displaying their consciousness of superiority to the great chagrin of the labouring class.

4. Labour, capital and intelligence, the three collectively given to mankind for its welfare produce wealth together, there is no ownership (of any of these) but everything is trust property, if such a view were to prevail in the world, there will be paradise on earth.

5. The rich, the other-breds, full of ego, regard in their haughtiness walking on foot, cutting of wood and tilling of soil, undignified. The wretches desire others' help even for breathing. How don't they see the happiness in work of the self-dependent.

6. Let there be the wealth of intelligence or the wealth of riches but all should do some fruitful physical labour every day so that the world will be nothing but labour, will become lofty and plentiful, and also the feeling of humiliation lurking in the mind of the labourers will vanish.

7. Discretion does not seem to prevail in society; people like dancers and singers who provide some entertainment for your leisure-hour carry off loads of wealth whereas the manual labourer does not get enough even to maintain his family.

8 He who sits in the shade makes plentiful money; he who labours in the hot son gets small wages. Intellect may be superior to body, but the triumph on this account is, in the opinion of the wise, unmoral.

11. THE DAZZLING RAJO-GUNA.

1. In, out, and on all sides, I am besieged by rajas. The eye (senses) and the mind are ever submerged in it. I come out catching hold of the hand (ray) of the flickering Sattwa and say briefly of its (rajas) triumphs.

2, All activities in the world evolve from rajas. All creatures dance at its commands. Consciousness is dependent on it. It works abundance of wonders that are incapable of description.

3. Having crushed down the very feeble Sattwa with vindictiveness, rajas exercises its sole sovereignty. It proclaims

its reign over man having generated unconquerable desire and malice in him.

4. Desire swallows this world in one gulp and wanders with mouth open to devour another, malice is indeed noble and very merciful as it won't bear to leave even a straw (to remain) in another's hand!

5. Worldly life is sport of these two, it is these two that instigate all the activities of life and theft, murder, invasion, hatred, meanness, deception and cunning roam about in plenty

6 The quality of rajas appears coloured probably on account of the cluster of colours which it obtained from the quality of sattwa which it broke. Wherever rajas, the seed of all vanities, flourishes, display of colours is plentiful

7. Scientists state only this much that in the animal kingdom, the male is endowed with gorgeous colours in order to obtain the love of the female, but strangely enough, in the human world, possessed of reason, this phenomenon prevails in both the sexes.

8. A good portion of energy, wealth and time is wasted in society over the promotion of show, if a little part of this be directed to the production of necessaries, happiness is sure to come.

9. Educational homes, mutts of ascetics, temples and other seats of worship are places where sattwa has been ordained to prevail, but alas! rajas is rampant there also, the triumphant power of which is so great.

10. Has not the time come to check it and establish the noble quality of sattwa when permanent peace, sincerity, good will and contentment will prevail in the world seated firmly?

12. SATI.

1. Stories there are in the world of men, in the history of the Rajputs and elsewhere, in which a young woman endowed with many good qualities loved a young man of the enemy's family and got trouble on account (of the conflict) of filial and conjugal love.

2. Formerly, the lord of the three worlds, sitting under the banyan tree, taught the path to those desirous of release by means of silence. He, then, married the daughter of Daksha and lived happily for a long time.

3. A conspiracy was hatched in the ethereal regions against Siva, his superiority was questioned by the haughty gods who, in their small-mindedness, were waiting for an opportunity to insult him. Before evil befalls, hatred of the great without reason appears.

4. That Daksha headed the antagonists and spoke ill of the great God in many ways in the assembly of the gods to the very face of Nandin. The latter immediately pronounced a curse that the head of any one performing a sacrifice without offerings for Siva would break and there would also soon arise trouble from asuras.

5. Interest in such kinds of sacrifice, lessened on account of the fear of the curse; thereupon Daksha, the worst egotist, moved himself in that direction. All arrangements were made commensurate with his position and the gods made their appearance in the (sacrificial) hall full of mirth.

6. The Mother of the universe, worshipped by all, had no invitation. Her heart became sore at her father's conduct and she said to herself "What a blindness! Without any

consideration for me, his daughter, he has entered into a decision to disgrace my lord, the lord of beings.

7 & 8. "He has not realised the magnitude of his wicked undertaking or its would-be consequence, his intellect is clouded with colossal passion and deep ignorance; an adversity that might cause the destruction of the universe is certain. Will he turn round? O father, have you decided? My strong filial affection compels me to hasten to your presence! I propose begging my lord for permission who is ever bent upon promoting my happiness." Having discussed within herself in this vein, she asked Lord Sankara for permission who first dissuaded her but somehow granted permission afterwards.

9. When Sati entered the sacrificial hall with the sole desire to bring about her father's welfare, the insolent devas laughed at her, she, the consort of the three-eyed Lord, took no notice of this but proceeded to her father and bowed before him who sat at the zenith of his pride, surrounded by Vishnu and other deities.

10. Daksha, who had entered upon the sacrificial vow and who was immersed in the thought of his own glory at that moment and whose destruction was impending, did not even look at her, the Mother of the Universe, who prostrated before him, the very incarnation of modesty. Things imbued with Sattwa (quality) do not cross the vision of the arrogant.

11. Having found her father lost and irrecoverable, she hurried out from the hall full of sorrow, approached her lord and implored him to save her father and others through punishment. In the world, the husband is dear under all circumstances and others so, only so long as they are sinless.

13. KNOWLEDGE METAMORPHOSIS.

1. Some, there are, who read direct the phenomena of Nature through their internal lustre and understand all the deeper things with the strength of their intelligence. To them the pleased mother reveals all her forms. They are the wise Rishis endowed with the brilliance of the understanding of reality.

2. All others acquire knowledge through hearing and study and make their own the words and books of the noble great. These adhere themselves to the leaves of books like larvae and eat them up in haste.

3. Many reach satisfaction at this stage and have no desire to acquire anything more in this life; a few, there are, in their midst who swallow more leaves and become worms having cast off the larva-stage.

4. These book-worms gnaw at all the books produced in the world and are even able to repeat line by line all that they have studied. They don't think of anything that lies beyond books and alas! their knowledge which is after all second-hand is limited.

5. There are yet a few, very few indeed, who spin themselves round with the ideas gathered from books, enter into meditation, dwell for a while in the self-made shell of introspection and bake a new form of enlightenment after long concentration.

6. They burst out of the cocoon and fly with new-fledged wings. Their wisdom is free of all doubts, steady and well-arranged. To those great souls there appears nothing

strange or unpleasant in the world. These released beings become the leaders of thought.

14. THE MIND-WORLD.

1. Man! know yourself, if you have a desire to make the sojourn in the world happy. Make a search in your heart of the feelings that are constantly passing there every day and find out how many of them are endowed with the Sattwic quality (of calmness.) To your great surprise, you will soon see that all of them are otherwise.

2. In the world of your mind, there dwell not only you but sport there dreadful beasts like the dog, the tiger, the fox and the elephant also. Usurping your seat alternately or collectively, they hold their sway having kept you down.

3. Did you not formerly live in the company of these wild animals in the jungle? Did you not with the force of your superior intellect conquer them and bring them under your control? Yes! entertaining as it were, that great insult in their mind, they (in their turn) overraw your mind and don't leave you who have now come to the town.

4. You were certainly able to subdue these wild beasts with the power of your intellect so long as they remained outside but it is not so easy to drive them out now with your intellectual power in as much as they subtly roam about in your heart itself. What ought to be done is, that the feeble spark of moral instinct that is lurking hidden in your heart should be roused with which these hosts of wild beasts should be burned down gradually with a will and force.

5. Having done this for a long time, you will be able to drive away those beasts of bad qualities and enthrone in their

place good qualities like composure in your entire heart and achieve full man-hood and live a sweet life flooded with the lustre of enlightenment. Then will life appear to be happy and bright.

15. SOLITARY.

1. In this wide world, full of people, I feel I am moving alone. I daily come across people differing in intelligence, religion, character and conduct. I hold conversations with them with a sincerity born of long acquaintance. I generally find that every one of them is curiously enough moving in a path different from mine.

2. Some enter the wide and gorgeous paths of magic for the purpose of attaining spiritualistic powers, constantly apply their entire mind to magical diagrams and mysterious rites and offer elaborate worship to deities like Sakti with big loads of flowers of bright hues procured after great difficulty believing that abundant results would be produced.

3. Foregoing sleep and sport, some spend endless time over amassing wealth having taken upon themselves wild plans. They have in their heart, swallowed up entirely by impurity, a god of their own making and proudly worship him with hundreds of offerings got up by means of their wealth.

4. Others there are in the world who resort to the well-known paths of hatha-yoga for acquiring mystical powers, control the winds moving in the body and desire to attain their objects. There are others again, who derive pleasure indulging themselves in high-sounding words in their ceaseless talk of Jiva, Brahma etc., as long as they live.

5. I don't come across a single person who proclaims, "If you desire perfection, give up all these paths tainted with vanity. Search for the instincts of goodness lying deep. Cast off ego atom by atom. Live for others." All are fond of pomp. No one is interested in a moment-to-moment moral life.

16. THE EIGHT DIVINE FORMS.

1. The first form, the mother of all things, is the sky, the hair of Rudra. In its womb float the globes of Brahma like fleets of ship in the ocean. Dense streams of waves of light, electricity etc., flow there. Even men of wisdom fail in their knowledge of it as of the human mind.

2. The sky is comprehended only by the mind; whereas air, its offspring, is cognisable by touch, all animate things movable or immovable depend upon it for their subsistence. It always keeps the company of its offspring fire. It supplies life to clouds in the form of water. It is the support of sounds. For the sky-goers it provides smooth motion

3. Fire is the symptom of life; the matchless friend of man, purifier and splendour-bodied. He, in his turn, gives light to the world during the night, as the sun during the day. He is the first deity of the Aryas, the carrier of offerings to all other deities, full of flames. He, the bringer of civilisation, the terror of Asuras, brought forth by the Atharvans.

4. Water acts as nectar giving life to the thirsty earth. Scattered in its three states it pervades the entire universe. It moistens the earth first in the form of rain and then in the shape of rivers, It enters every part of all living things mixed with food and feeds them.

5. Earth, the most ponderous among the elements, sown with seeds by the emperor Prithu, the producer of vegetables, animals and minerals, the load-bearer, the firm, our dearest, the giver, beautiful with water, fruits and blossoms, pleasing every one, served by the other divine forms, the sovereign queen, providing comparison for patience.

6. The sun, the lamp of the three worlds, seated on the high pedestal, revolves himself surrounded by planets and superintends their motion. From the distance, he throws light and heat just adequate to be pleasant to the earth, the seed of duties, wakes up creatures like a friend and yokes them up to their duties ceaselessly.

7. The moon, the form of our joy, the charming cluster of blossoms on Hara's head, the songsterlike, casts nectar-sweet strains of music in the shape of rays. When the floods of moon-light flow, the ocean swells up and the cavities of human hearts get billowy filled with mirth.

8. Man, the ceaseless performer of righteous acts, the leader of cosmic activities, the sacrificer, the lord of creatures exists like the other divine forms solely for the purposes of the universe. He eats other forms and is eaten by them in turn. The individual, who acts knowing this real (cosmic) form of his, promptly attains fullness.

17. NOISE NUISANCE.

1. Crows caw, dogs bark. These natural noises are nothing when compared to the conglomeration of artificial noises produced in a progressive modern city rending the ear-cavities.

2. Here, in the bazaar streets, the jarring voices of people coupled with the harsh tones produced while higgling. In the other streets, hawkers appear and make hideous howl even before the sun rises.

3. Hosts of beggars vie with one another in being first and with their accessories of a monkey, a snake, a bull or a drum create a hell of noises before each house for obtaining a little from the owner from sun-rise to sun-set.

4. Temples, tanks. boarding- houses, bathing-ghats and students' hostels are rent with a hundred cries. If only the breath used in producing these sounds is spared, there will be greater tranquillity, lesser hunger and longer life.

5. What shall I say of the confusion created by the hoarse sounds produced by the numerous machine-driven vehicles moving about on the earth and in the sky coupled with the noises rising from the loud-speakers making man's mind reel?

6. In olden days people resorted to the forest for calmness. This was done when life in towns was not so tumultuous but was simple and natural. If, in these days one lives in town and yet obtains peace, one is surely a god.

18. SCAVENGING.

1. If once human activities are probed into, it will be easily seen that they all could be reduced into this viz., the production and removal of filth by mind, speech and body and nothing more than this.

2. Those who observe the hills of rubbish produced and removed in the streets of cities every day will understand how even the pure things given by Nature are converted into filth if they come under the purview of man in society.

3. The faecal matter from which man turns his face, though it be his own, is carried on the head by others with sacred regard. These scavengers who carry cleanliness at every step are deserving of our constant worship, these who drive away hell from earth.

4. All impurities have their birth in untruth and violence. For dealing with them, man has improvised State with various departments. There are the religious teachers to handle the impurities of mind which are the source of all other impurities.

5. If a stock-taking were to be attempted regarding the inlet and outlet of (the three varieties of) filth, to our great terror, it will be found that the balance is on the side of the former every time. If such were to be, the golden age imagined by some great people from the beginning of creation will only be receding further so long as man's mind is not pinned to the quality of Sattwa.

19. FEMALE.

1. Female! thy name is power, thou vanquishest the male, overcoming atonce his strength. Grace-weaponed! whoever in the world could describe thy plentiful capacity? thou art thyself half the universe; thou makest the other half also thine at thy will. No wise people who have known thy superior strength will be surprised at this.

2. Didst thou not singly infatuate the entire hordes of Asuras longing for ambrosia with thy enchanting looks? Were not the sages in the Daruka forest drowned in the floods of thy grace? When thy ever-widening subduing power is consi-

dered, will not a streak of thine in the universe be sufficient for (establishing) domination? Why then that half portion?

3. Woman! thou didst come forward to tame down man jumping high with foolhardiness with thy fascinating beauty Thou didst take upon thyself the burden of carrying out the most vital and unique purpose of the universe viz., motherhood, beneficial to all and make thy presence wherever there is the male element and dost propagation with pleasure.

4. Where does thy captivating sweetness lie–in the face, the eye or the lip? This sort of investigation seems to me vain. Everything of thine is enticing–look, speech, smile, standing and moving. The whole history of empires in the world is only the sport of thy limbs.

5. So great is thy excellence that even objects devoid of consciousness in the universe when once expressed in the feminine gender becomes worthy of veneratiou–moonlight, the two twilights, the earth, rivers, the creeper, the sky, the assemblage of the good, the story of the wise. Why this enumeration? Wherever flows sweetness, there is present feminineness.

20. PENANCE–MINDEDNESS.

1. Those best men who have pursued their great task till the very end in the world, have all been people given to penance. Their minds will be ever active, firmly stuck to their aim, unshakable by gains or fear, stone–like.

2. In days of yore, Uma Haimavati, perfectly determined as regards her desire, performed penance, unswerving from the quality of Sattwa, valiant exceedingly praised by sages and got the matchless three-eyed God as her lord whom

the god of love failed to overpower and was himself burnt down by the fire of the third eye.

3. Savitri chose her husband knowing him to be of short life. Illumined by the severe divine penance of chastity, she served the elders and her lord. She then accompanied him to the forest on the fateful day and got back the dead husband through her spiritual eminence, and also blessings from the god of Death.

4. Markandeya was chosen by his father for his superb virtues without consideration of the shortness of his life. The boy, knowing that an internal fire was ceaselessly burning in the hearts of his parents, entered penance for the purpose of extending the limit of sixteen years, placed upon his age and obtained succour from the subduer of Kala who was thus turned out.

5. The renown that prevails in the world for Bharat was built up by the Rishis. Their mainstay was the practice of the ordained Dharma than which nothing else is permanent penance. It is not possible to state that this discipline of olden days is in vogue in full form nowadays. Let all those desirous of bliss get penance-minded as far as possible.

21. SELF-RELIANCE.

1. So long as man's affairs run smooth, he moves about in the world thinking his power to be unlimited. Blind with pride, he embarks on wild enterprises and often meets reverses which rob off his courage.

2. From this moment, a certain fear enters his mind and doesn't depart from him till the fall of his body. He gets frightened even at the movement of a blade of grass, taking

it to be his enemy, and his superiority complex is soon shattered.

3. He resorts to every device prescribed by clever fortune-brokers for overcoming obstacles. He waits upon astrologers and mutters a number of magic spells for achieving his objects. The wretched man very often desires to know the nature of omens.

4. Why does not man, in place of this, always take to (the performance of) his welfare-giving and permanent set of duties, the results of which go to the world so that he becomes fearless and self-reliant immediately, his miseries vanish, he is freed from objects productive of thraldom and he triumphs?

22. THEN AND NOW.

1 Nonbeing then existed not, nor being! I don't talk of that time too distant for words. I speak of the time when there had appeared the universe and the human race. In those remote days, earth was occupied by cannibalistic demons and cruel and elephant-like Asuras and hosts of jungle-creatures. Man's dwelling was in the midst of this multitude.

2. Man quickly subdued these horrible creatures by his subtle intellect and through divine help very often and established somehow his supremacy all over the earth. For him, the thought of dress appeared afterwards but, before that, he decorated his body with curious pieces of stone, bones and skulls.

3. From morn till eve, roaming about in search of food and fighting with his armed cousins who were his neighbours

the end of which is yet to be seen. In the intervals, dancing and singing in high tunes in the company of women and walking behind them. This was his daily routine actuated by urges of lucre and sex.

4. In the speech of this jungle-man, there was generally singing as in that of children. In his utterances flowed sweet expressions worthy of poets. Leave this! Was there any thought of the other world in him or moral urge? Everything there was but lacking in polish as in the case of his food, home and raiment.

5. The same dance, the same music, the same relish for war for the sake of food and other things and the same cunningness for achieving ends are seen in society even to-day un-diminished. It is a blot on civilisation that virtue has not left the seed-stage yet. There will be no glory for it in the world, so long as it (virtue) does not become a tree and bears fruit.

23. CHILDREN'S PARADISE.

1. Bewildered after wandering in the wilderness of books hard to pass through in quest of truth, man stops short with heart shattered. I say unto him "If you desire happiness, go to the company of children, vanity-less, simple and mirth-inducing.

2. Listen with attention to their sweet lispings. You will soon forget all your agonies". How is speech born in children, how ideas, and how intelligence? Whoever knows these at present?

3. 'I'ness has not taken birth nor 'my'ness. In the child's vision, complete sentience throbs everywhere. He

plays with the moon, the bull, the crow and grass. He creates worlds of his own and lives there merrily.

4. To the child (as to) the knower (of Brahman), there is no limitation of time or space. He eats without food, drinks without water and is immensely gratified. He gives to others without distinction of one's own or other. He makes vehicles as he likes by the movements of his hands and feet.

5. Children create the atmosphere of paradise with their innocent faces, dance, laughter, motiveless actions and nectar-like speech. They provide release from worldly miseries to those that fall in their sphere. They are gods on earth pleasant from every respect and full of bliss.

24. ELEMENTS' SPORT.

1. To those that observe minutely all the life of the world, it will be soon clear that it is (but) the sport of the elements. If these sports are attended with smoothness all is well. But this course does not run everywhere and always.

2. Alas! there befell a great disaster in our Assam State, the treasure-house of Bharat, rich with corn and other things. Prosperous and happy people were quickly thrown into hell all of a sudden. The miserable story of the earth-quake is heart-rending.

3. Thousands of men, cattle and plants were robbed of their life in no time. Rivers with beautiful waters were converted into beds of sand in a moment; deep lakes into lofty hills and lofty hills into deep lakes.

4. Strange, the sport of Earth! She shook herself in a light mood and assumed a new form! In no time the mighty

and prolonged labours of man were rendered into nullities. Does she realise the seriousness of her prank?

5. High-class ploughed lands, protected like eyes, yielding grains to people in great abundance were now glutted with water. Unparalleled starvation (prevails) in the land. Roads were washed off and food is brought through air.

6. How many the people that lay scattered homeless and clothless? Whoever could give the number of our children, dead in water, cavities of earth and the lines of jungle in lots! prosperity brought about after long time has disappeared!

7. Even learned people say about the disaster that Nature had come about to teach man his smallness and put down his great pride and that it was the result of the multitudes of human sins ordained by Providence.

8. This is certainly cruel. Man acts in the world as ever. The thing to be wondered at is that he endures with firmness the repeated onslaughts in the world of earth, water and the other (elements) and with enthusiasm, plans to rebuild and produces progress greater than before.

25. EARTH'S BURDEN.

1. Earth in the form of a damsel, incarnation of patience implored in the company of gods, Lord Vishnu, the consort of goddess Lakshmi, the father protecting all the worlds, resting on the lord of serpents in the ocean of milk capable of destroying sins, for the removal of her burden.

2. The result was dreadful war. Countless able warriors belonging to the Kurus, Yadus and others were cut down mercilessly in the battle-field. How could an increase of

children prove an unbearable burden to a mother? Strange! How does she desire even their death?

3. Mountains causing constant misery with their weight, rows of dense forests studded with heavy trees, myriads of animals of huge weight like elephants and oceans-how are these not reckoned loads by the mother?

4. Under what law is man, negligible in number and very light of body, considered a burden by Earth and his increase taken into account? This might perhaps be the reason that, he being the lord of creation, his qualities and actions receive greater attention.

5. Man is not heavy so long as his mental processes are good. When he is tainted with avarice and other vices, heaviness takes possession of him. A wicked mind is more ponderous than a mountain. When this grows in number, Earth desires a reduction.

6. For how long, should Earth, getting unable to bear the burden, wish frequently with tear-stained face for the mutual destruction of her children in wars? Let men take hold of the imponderable quality of Sattwa composed of contentment. There will be no burden for Earth and all her children will attain happiness.

PRINTED AT SRI RAMAKRISHNA PRESS, MADURAI—1000—4—51.

ERRATA.

Page	verse	line	for	read
4	1	1	भांस्य	भा अ
14	3	1	षिधौं	विंधा
15	6	3	छ	च्छ
...	8	2	म	मै
16	10	4	णं	णँ
19	8	1	शा	सा
23	6	4	भांसि	भास.
...	8	3	ह	—
25	8	1	तं	तुं
27	1	2	थ	थँ
.	4	3	इ	उ
...		4	न	नं
28	2	3	म	मु
....	..	4	क्ष्राय	क्ष्रायं
32	5	3	ह्व	ह्न
35	2	1	चयान	चये
36	1	3	ययेच्छं	यथेच्छं
...	2	4	भवि	भुवि
38	4	1	ध्व	ध्व
39	1	2	स्वकां	स्विकां
...	2	3	स्मिह्लो	स्मिहँलो
41	5	2	थनूनं	यनूनं
...	3	3	त	तृ

43	5	3	द्नीं	श्नीं
...	6	4	रविर	रर
44	1	4	मयी	भाग
...	2	2	निर्दयतया	अकरुणं
45	4	4	भजते	द्धते
47	14	2	द्ध	द्ध
50	21	2	वति	वन्ति
68	2	1	गान्य	गा अ
...	...	...	भांसि	भा श्च
70	13	1	लेशात्	लेशात्
74	11	2	पुष्पमि	पुष्पमस्मि
75	14	2	च्छ	च्छ
...	17	1	स्मंस्र	स्त्रंस
...	20	2	षिशे	विशे
76	21	2	घृ	घ्रू
...	24	2	स्वय	स्व
...	26	1	िवद्ु	त्विद्
80	17	1	शिशं	शिशुं
82	6	2	स्वस्यो	स्वस्थो
89	2	1	क्र	दृग

ENGLISH

20	3	5	overraw	overawe